

İBN TEYMIYYE'NİN “KIBRIS RİSÂLESİ” ve BAZI FİTEN HADİSLERİNE YAKLAŞIMI

Muammer BAYRAKTUTAR
Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
muammerbayraktutar@outlook.com

Öz

İbn Teymiyye İslâmî ilimlerde yetkin bir âlim olmasının yanı sıra, devrinin dinî, sosyal, siyâsî ve askerî sorunları ve gelişmeleriyle de yakından ilgilenmiş, çözümler sunmuş ve bu yolda rol üstlenmiş tarihî bir şahsiyettir. O, Kıbrıs'ta esir edilen Müslümanların serbest bırakılması amacıyla devrin Kıbrıs kralına hitaben bir mektup kaleme almış ve güncelliğini hala koruyan din, inanç, dinler tarihi, peygamberler, Yahûdîlik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'e ilişkin önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Risâlede genellikle Hristiyanlıkla ilgili konulara değinildiğinden, Hz. İsa'dan bahseden hadislere/rivâyetlere de yer verilmiştir. Bu bağlamda risâlede, İslâmî literatürde kıyâmet âlemlerinden sayılan İsa'nın nüzulü, haçı kırması, domuzu öldürmesi, Deccâl'in zuhuru, İsa'nın Deccâl'i öldürmesi, ağaçların ve taşların Yahûdîlerin yerini haber vermesi gibi fiten hadislerine yer verilmiş ve tartışmalı konularda delil olarak kullanılmıştır. Ancak tarihte olduğu gibi günümüzde de fiten hadisleri hem sübût, hem de anlaşılması hususunda tartışma konusu olmuştur. Dolayısıyla İbn Teymiyye gibi büyük bir ilmî şahsiyetin söz konusu hadislere bakışı, hem klasik yaklaşımı yansıtmaması, hem de günümüzde konuyla ilgili tartışmalara katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bu bakımdan çalışmada bazı hadisler özelinde İbn Teymiyye'nin fiten hadislerine ilişkin yaklaşım ve yöntemi, diğer eserleri de dikkate alınmak suretiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: er-Risâletu'l-Kubrusiyye, Ehl-i Kitap, İbn Teymiyye, Hadis, Fiten.

“CYPRUS LETTER” OF IBN TAYMIYYAH AND HIS APPROACH ON SOME FITAN HADITHS

Abstract

Ibn Taymiyyah, apart from being an important scholar in the Islamic knowledge, is a historical figure who is interested in religious, social and political problems of his time and offers solutions for them and takes action. He wrote a letter, to the king of Cyprus to emancipate Muslim prisoners. In his letter, he makes important evaluations on religion, belief, history of religion, prophets, Judaism, Christianity and Islam. As the letter mostly mentions about Christianity, there are hadiths/narratives about Jesus in it. Therefore, the letter speaks of such fitan hadiths like the second coming of Jesus, that he destroys the Cross, that he kills the pig, that Anti-Christ shows up, that Jesus kills the Anti-Christ, that trees and stones report where Jews are; which all are considered as the sings of doomsday and the letter uses them as proofs in contradictive topics. However, as in the past, such

fitan hadiths are always become a matter of discussion in terms of their inhesion and their meaning. Therefore, the perception of Ibn Teymiyye about the hadiths, such a scholar, matters since he represents the classic view, and still contributes the discussions today. Thus, this study aims to identify the approach and method of Ibn Teymiyye related with fiten hadiths by means of considering his other studies.

Keywords: al-Risâla al-Qubruşıyya , Ahl al-Kitâb, Ibn Taymiyyah, Hadith, Fitan.

Giriş

İslâm ilim ve düşünce tarihinde fikirleriyle, yazdığı eserlerle adından söz ettiren önemli ilmî şahsiyetlerden biri de İbn Teymiyye'dir (661-728/1263-1328). Kıbrıs kralı Sercuvâs'a¹ hitaben yazdığı *er-Risâletu'l-Kubruşıyye*" adlı mektubu -bir mektup olmasına rağmen- oldukça önemli tespitler ve yaklaşımlar içeren ilmî bir eser ve belge niteliğindedir. Kıbrıs'ta Hristiyanların elinde bulunan Müslüman esirlere² yapılan kötü muamelelere son verilmesi ve onların özgür bırakılması amacıyla İbn Teymiyye'nin, Kıbrıs kralına yazdığı mektup, İslâm'ın din ve inanç konularına, diğer dinlere ve mensuplarına olan yaklaşımına yer vermesi açısından önem arz etmektedir.³ Yine söz konusu mektupla o, Kıbrıs kralını, onun şahsında Hristiyan dünyasını, İslâm'a ve peygamberine inanmaya davet etmektedir. Bir din âlimi olan İbn Teymiyye'nin esirlerle ilgili uluslararası bir meselede müdahil olması ve inisiyatif alması da hem kendisini hem de söz konusu meselenin çözümü noktasında önemli mesajlar içeren mektubunu daha da önemli kılmaktadır.

İbn Teymiyye'nin sözkonusu risâlesi, bir başka çalışmamızda tercümesi ve hadislerinin değerlendirilmesiyle birlikte ele alınmış olup yakın zamanda yayınlanması düşünülmektedir. Bu çalışmada ise risâlede Hz. İsâ'nın nüzulü ve Deccâl'in zuhuru gibi bazı fiten hadislerine yer verilmesinden hareketle İbn Teymiyye'nin bu konulardaki yaklaşımı diğer eserleri de dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Zira risâlede yer

¹ Kralın adı risâlenin bazı nüsha ve baskılarında Sercûvân, bazılarında Sercuvâs/Sercus olarak yer almaktadır. İbn Teymiyye'nin bahsettiği ve mektubunu gönderdiği Kıbrıs kralı veya büyüğünün kimliği konusunda batılı araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Mesela Diego Sarrió Cucerella, İbn Teymiyye'nin bahsettiği kral veya dini liderin muhtemelen John II Gibbet (ö. 1315) olduğunu ve İbn Teymiyye'nin mektubu 1303-1304 yılları arasında gönderdiğini ifade etmektedir. Cucerella, Diego Sarrió, "Corresponding across Religious Borders The Letter of Ibn Taymiyya to a Crusader in Cyprus", *Islamochristiana*, 36 (Roma: PISAI, 2010) s. 189. Cucerella ayrıca batılı araştırmacıların Sercuvân'ın kimliği hakkındaki görüş ve tartışmalarına da değinmektedir. Bkz. Cucerella, a.g.m., s. 190-191.

² Bu Müslüman esirler, Moğolların 1299, 1300 ve 1303 yıllarında Suriye'ye saldırıları esnasında haçlılar tarafından Akdeniz kıyılarında kaçırılarak esir alınmış ve Kıbrıs'a götürülmüştür. Cucerella, "The Letter of Ibn Taymiyya to a Crusader in Cyprus", s. 189.

³ Cucerella'ya göre İbn Teymiyye'nin bu risâlesi, döneme ışık tutmasının yanı sıra, Müslüman Hristiyan polemikine ilişkin en önemli eserlerden biridir. Ayrıca bu mektup, İbn Teymiyye'nin daha sonra kaleme alacağı *el-Cevâbu's-sahîh limen beddele dîne'l-Mesîh* adlı eserine esin kaynağı olmuştur. Cucerella, "The Letter of Ibn Taymiyya to A Crusader in Cyprus", s. 189.

alan, temeli hadislere dayanan konular, günümüzde ilahiyat alanında tartışılan meseleler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla İbn Teymiyye gibi görüşleri bazıları tarafından özellikle dikkate alınan ve referans gösterilen, bazıları tarafından da ciddi manada eleştirilen ilmî bir kişiliğin, söz konusu hadislere ve meselelere bakışı da oldukça önem arz etmektedir. Bu bakımdan İbn Teymiyye'nin fiten hadislerine bakışı, daha kapsamlı olarak incelenmesini ve araştırılmasını gerektiren bir mahiyete sahiptir. Burada ise yalnız, risâlede yer alan bazı fiten hadisleri bağlamında İbn Teymiyye'nin söz konusu hadislere ve hadislerde bildirilen meselelere yaklaşımı incelenerek bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ancak burada fiten hadislerine yaklaşımını incelemeye geçmeden önce, bir fikir vermesi amacıyla anahatlarıyla İbn Teymiyye'nin söz konusu mektubunu ihtiva eden *er-Risâletu'l-Kubrusiyye* adlı eseri ve muhtevası hakkında genel olarak bilgi verilecektir.

A. İbn Teymiyye'nin "er-Risâletu'l-Kubrusiyye" Adlı Mektubu ve Muhtevası Hakkında Bir Değerlendirme

İbn Teymiyye'nin Kıbrıs kralı Sercuvâs'a yazdığı "*er-Risâletu'l-Kubrusiyye*" adlı mektubu *Mecmû'u'l-fetâvâ*⁴ adlı eserinde yer almaktadır. Ayrıca eserin risâle şeklinde müstakil neşirleri de bulunmaktadır.⁵ Yine risâle üzerinde batılı araştırmacıların da çalışmaları olmuş ve Arapça dışındaki diğer dillere de çevrilerek yayınlanmıştır.⁶ Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla, ülkemizde risâleye dair herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Makalede, ekseriyetle Alâuddîn Demc tarafından yayınlanan tahkikli nüsha dikkate alınmıştır.

İbn Teymiyye Kıbrıs kralına hitaben yazdığı mektubunda, bazı tartışmalı konulara ve dinî meselelere yer vererek önemli

⁴ Bkz. İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm el-Harrânî, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, nşr. Mecma'u'l-Melik Fehd, el-Medînetu'l-Munevvere, 1416/1995, XXVIII, 601-630; a.mlf., *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Âmir el-Cezzâr ve Enver el-Bâz, Dâru'l-vefâ, el-Mansûra 1426/2005, XVIII, 328-342.

⁵ Hatîb, Kusay Muhibbiddîn, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye hitâbu min Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ilâ Sercivâs meliki Kubrus*, el-Matbaatu's-selefiyye, Ravda, 1394/1974; Medenî, Alî es-Seyyid Subh, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, Matbaatu'l-Medîne, Cidde 1399/1979; Cum'a, Ebû Abdurrahman Abdulmecîd, *Kitâbu Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ilâ Sercuvân meliki'n-nasârâ es-şehîra bi'r-Risâleti'l-Kubrusiyye*, Dâru Nûri'l-kitâb ve Mektebetu'l-Hâfizi'z-Zehebî, Cezâir 1429/2008; Demc, Alâuddîn, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye hitâbu min Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ilâ Sercivâs meliki Kubrus*, Dâru İbn Hazm, ty.

⁶ Risâle hakkında batıda yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Muhammad Sulaiman Abdah, *Ibn Taymeeyah's Letters from Prison*, Message of Islam, London, 1998; Cucerella, Diego Sarrió, "Corresponding across Religious Borders The Letter of Ibn Taymiyya to a Crusader in Cyprus", *Islamochristiana*, 36 (Roma: PISAI, 2010). Ayrıca Cuceralla'nın belirttiğine göre risâle hakkında Arapça dışında şu çalışmalar da yapılmıştır: Th. Raff, *Das Sendschreiben nach Zypern (ar-Risâla al-Qubrusiyya) von Taqî ad-Dîn Ahmad Ibn Taimiya (661-728 A.H.=1263-1328 A.D.)*, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn 1971; J.R. Michot, *Lettre à un roi croisé (al-Risâlat al-Qubrusiyya)*, Bruylant Academia, Louvain-La-Neuve -Tawhid, Lyon 1995; M. Di Branco, *Lettera a un sovrano crociato: Sui fondamenti della "vera religione"*, Biblioteca di via Senato Edizioni, Milano 2004. See also another German translation by S.M. Bleher, *Das ist die aufrechte Religion: Brief des Ibn Taymiyya an den König von Zypern*, available online at: <http://İslâmische-datenbank.de/Das-ist-die-aufrechte-Religion/>. Bkz. Cuceralla, agm., s. 189-190 dipnot 9.

değerlendirmelerde bulunmaktadır. İbn Teymiyye'nin mektubunda ortaya koyduğu görüşlere ve verdiği bilgilere bakıldığında, Hristiyanların temel dinî görüşlerine, mezheplerine ve yaklaşımlarına oldukça vâkıf ve önemli bir bilgi birikimine sahip olduğu görülmektedir.⁷ Buradan hareketle o, mektubunda Ehl-i Kitab'ın özellikle de Hristiyanların inanç ve düşüncelerinin kritiğini yaparak meselenin hakikî yönlerini ve boyutlarını ortaya koymak suretiyle, kralı düşünmeye ve gerçeği görmeye davet etmektedir.

İbn Teymiyye mektubunu, Kıbrıs kralının din, fazilet ve ilim sahibi olması sebebiyle ilmi ve ilmî müzakere ve tartışmaları seven bir kimse olduğunu haber alması üzerine kaleme almıştır. O mektubunda hem teolojik tartışmalara değinmekte, hem de krala nasihatlerde bulunmak suretiyle irşad görevinde bulunmakta, bu arada Allah'a kulluğa, hakka ve imana davet etmektedir. O, bir davetçi olarak, kavminin büyüğü olan Kıbrıs kralına hediye edilecek en büyük şeyin, kendisine bir mektup yazarak ilim ve din konusunda tavsiyede bulunmanın, Allah'a yaklaştıracak hususlarda müzakere etmenin ve asıllar üzere kurulu olan fer'î meseleler hakkında konuşmanın uygun olacağına inandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye esas gayesinin kralla en güzel şekilde konuşma, ilmî hususlar üzerinde yardımlaşma, hakka tabi olma ve gerekeni yerine getirme olduğunu belirterek, temelde dünya ve ahirette kralın hayrını ve iyiliğini dilemekten başka bir amacının bulunmadığını özellikle vurgulamaktadır.⁸

İbn Teymiyye, insanların yaratılış gayelerinin Allah'a kulluk etmek olduğunu, bunun temelinin de O'nu bilmek ve sevmek olduğunu, O'na hiçbir şeyin ortak koşulmamasını, dinin yalnız O'na halis kılınması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Allah'ın her şeyin yaratıcısı ve sahibi olduğunu, her şeyi bildiğini belirterek, O'na iman eden kimselerin, O'ndan başka hiç kimseyi, ne bir kralı, ne bir peygamberi, ne de bir siddîk kimseyi, dost ve yardımcı edinmediklerini ifade etmektedir.⁹ Bu arada o, insanların Hz. Âdem'den itibaren önceleri tevhid inancı üzere olduklarını, daha sonra bir bid'at olarak şirke ve putperestliğe saptıklarını ifade ederek puta tapma hususunda Allah'ın herhangi bir kitap ve peygamber göndermediğine dikkat çekmekte, puta tapmanın hangi şüphe ve düşüncelerle ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bu sebeple yeryüzünde şirk ve putperestlikle mücadele etmek ve tevhid inancını yaymak amacıyla Allah'ın peş peşe peygamberler gönderdiğini dile getirerek, bu hususta özellikle Nuh, İbrahim, Musâ ve İsâ peygamberlerin mücadelelerine değinmektedir.¹⁰

İbn Teymiyye risâlesinde İsrailoğullarının karakteristik yönlerine, Allah'ın dinini nasıl tahrif ettiklerine ve lanetlendiklerine dikkat çekmekte ve

⁷ İbn Teymiyye bu birikimini Hristiyanlığa reddiye mahiyetinde yazdığı *el-Cevâbu's-sahîh* adlı eserinde de ortaya koymaktadır. Bkz. İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh limen beddele dine'l-Mesîh*, thk. Alî b. Hasen vd. Dâru'l-âsime, Suûdiyye, 1419/1999.

⁸ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 37.

⁹ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 21.

¹⁰ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 21-22.

akabinde Hz. İsa'nın peygamber olarak gönderilişine değinmektedir. Hz. İsa'nın daha önce kendisine hiçbir beşerin dokunmadığı, kendisini Allah'a adanmış İmrân'ın kızı Meryem'e ilkâ ettiği kelimesi olduğuna dikkat çekmektedir. Allah onu ve annesini âyetlerinden bir âyet kılmıştır. Kudretinin mükemmelliğini ve kelimesinin kapsayıcılığını göstermek için onu babasız olarak yaratmıştır. Bu da Allah'ın yaratmadaki çeşitliliğinin tezahürlerinden biridir. Hz. İsa, Allah'ın bir peygamberi olarak kendisine bir takım mucizeler verilmiş, önceki peygamberleri tasdik edip kendisinden sonra gelecek olan (son) peygamberi müjdelemiş ve İsrâiloğullarını Allah'a kulluk etmeye çağırmıştır. İbn Teymiyye, İsa'nın genel tabiatı ve yaklaşımına değindikten sonra, insanların İsa hakkında üç farklı inanç ve tasavvuru benimsediklerinin altını çizmekte, buna rağmen, bazılarının zamanla İsa'yı nasıl ilahlaştırdıklarını ve teslis inancının nasıl teşekkül ettiğini ortaya koymaktadır. Bu arada Hristiyan din adamlarının dine yönelik yaklaşım ve samimiyetlerine ilişkin olarak da değerlendirmelerde bulunmaktadır. Onların dini nasıl tahrif ve gerçekte Yahûdilik ve Hristiyanlıkta aslı ve esası bulunmayan nice bid'atları ihdas ettiklerine dikkat çekmektedir.¹¹ Bu hususta Hristiyan din adamlarının dünyevî makam ve hazlardan istifade etmek için ikiyüzlü bir tutum sergilediklerini, halkı inandırmak için çeşitli hile ve kurnazlıklar ihdas ettiklerini, din adamlarına bir takım yetkiler tanıdıklarını, haç işaretinin ve ayinlerde beste ve nağmelerin okunmasının ve şu an yaptıkları ibadet ve bayramların birer bid'at olduğunu, Mesih ve Havârîlerin bu hususta herhangi bir şey emretmediğini belirtmektedir.¹² Buna karşın yine de aralarında şefkat ve merhamet sahibi kimseler bulunsa da, onlar haktan sapmışlar ve cehalete düşmüşler; dinleri ve peygamberleri hakkında fırkalara ayrılmıştır. Ancak Ehl-i Kitap'tan pek çok kimse iman etmiş, Allah ve Resulüne hicret etmiştir.¹³

İbn Teymiyye'ye göre Yahûdî ve Hristiyanlar ihtilâfa düştüklerinde, Allah iman edenlere gerçeği göstermek üzere son dini ve peygamberi göndermiştir. Son peygamberin getirdiği dinin özü ise, Allah'a kulluk etmek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak ve dini büsbütün Allah'a halis kılmaktan ibarettir. Böylece son peygamber yeryüzünü putlara tapmaktan temizlemiş ve dini her türlü şirkten arındırmıştır. Müslümanların iman, ibadet ve ahkâm konusunda yeni şeyler ihdas etmediklerini ve Allah'ın bu hususlarda bildirdiklerine olduğu gibi teslim olduklarını ve orta bir yol tuttıklarını belirtmektedir.¹⁴ Ayrıca İbn Teymiyye mektubunda Hz. Peygamber'in, İslâm'ın ve İslâm ümmetinin önceki dinlere ve peygamberlere yaklaşımını etraflıca izah ederek, Müslümanların bütün insanların hayrını istediğini özellikle vurgulamaktadır. O, dünyanın gerçekte bir değerinin bulunmadığını ve onun en değerli şeyinin dönüp dolaşıp makam ve servet sahibi olmaya

¹¹ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 24-29.

¹² İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 29-34.

¹³ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 34.

¹⁴ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 35-37.

dayandığını, mevki ve makamın en üst noktasının Firâvun, mal ve servet sahibi olmanın zirvesinin de Kârûn gibi olmak olduğunu, onların da sonlarının çok kötü noktalandığını dile getirmektedir. Mesîh de dahil bütün peygamberlerin insanları Allah’a kulluğa ve ahirete yönelmeye, dünyanın süs ve gösterişinden yüz çevirmeye çağırdıklarını hatırlatarak krala davette bulunmaktadır.¹⁵

İbn Teymiyye mektubunda yaşadığı dönemde karşılaştığı Moğol istilâsına karşı kendisinin ve Müslümanların ortaya koyduğu mücadeleye de değinmektedir. Bu arada Tatarların Hristiyanlara da kötü davrandıklarını ve zulmettiklerini, oysa Müslümanların Hristiyanları da müdafaa ettiklerini hatta Hristiyan esirlerin serbest bırakılması için bizatihi kendisinin Tatar komutanlarla konuştuğunu, onların da Hristiyan esirleri serbest bıraktıklarını ifade etmektedir. Ayrıca Müslümanların Hristiyan esirlere nasıl iyilikle yaklaştıklarını, onlara şefkat ve merhamet gösterdiklerini ilave etmektedir.¹⁶

İbn Teymiyye Hz. Peygamber’in Hristiyan heyetlerle yaptığı görüşmelere ve Hristiyan krallara gönderdiği İslâm’a davet mektuplarına atıf yapmak suretiyle Kıbrıs kralının da bunlardan ibret alarak Müslüman olmasına yönelik hatırlatma ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Özellikle Necran heyetiyle yaptığı görüşme ve Necâşî’nin müslüman oluşuna ve Hz. Peygamber’e olan sevgisine değinmektedir.¹⁷

İbn Teymiyye mektubunda konuyu tekrar Kıbrıs’ta Hristiyanların elinde esir bulunan Müslümanların durumuna getirmektedir. O, öncelikle bu durumun Hz. İsa’nın öğretisiyle bağdaşmadığını, ne Mesîh’in ne de havâirilerin cihadla emrolunmadığını belirterek, kendi ülkelerinde de zimmet ve eman altında hayatlarını güvenle sürdüren ciddi sayıda Hristiyanın bulunduğunu ve Müslümanların onlara daima iyilikle muamele ettiklerini hatırlatmaktadır. Kıbrıs’ta Müslüman esirlere yapılan kötü muamelelerin akıl, vicdan ve dinle bağdaşmadığını belirterek, her ne kadar kral ve ailesi erdemli kimseler olsa da, esirlerin de kralın reayasından sayılmasından hareketle, ülkesinde Hristiyanlar tarafından Müslüman esirlere uygulanan kötü muamelelere kralın engel olmasını talep etmektedir. Ayrıca kraldan, biran Müslüman esirlerin yerinde, kendilerinin olması durumunda ne hissedeceklerini düşünmelerini istemektedir. İbn Teymiyye Müslüman esirlere yapılan kötü muamelelerin son bulmaması durumunda Müslümanların onlara savaş açmaktan başka çarelerinin kalmayacağını açıkça dile getirmektedir. Bu arada Allah’ın mutlaka mazlumların yanında olduğunu ve zalimlerden intikam alacağını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla İbn Teymiyye esirlere kötü muamelede bulunmada kralın, hem kendi dinine, hem de Allah’ın dinine göre büyük bir sorumluluğu olduğunun, bu arada

¹⁵ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 37-39.

¹⁶ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 40-42.

¹⁷ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 44-47.

Mesîh'in de esirlere iyi davranma konusunda insanlara tavsiyelerde bulunduğu altını çizmektedir.¹⁸ Kısacası o, esirlerin serbest bırakılması hususunda krala, Hristiyanların inanç ve öğretilerinden argümanlar getirerek seslenmekte ve Allah, Mesîh, Havârîler ve İsâ'nın dinine tabi olanların hiçbirisinin İbrahim'in dinine mensup olanların esir edilmesini de, öldürülmesini de emretmediklerini ifade etmekte, aksi halde Müslümanların mutlaka galip gelerek esirleri kurtaracağını vurgulamaktadır.¹⁹

İbn Teymiyye, krala Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre Hz. İsâ'nın Dımaşk'taki ak minareye ineceğini, haçı kıracağını, domuzu öldüreceğini, cizyeyi kaldıracığını, Deccâl'i öldüreceğini özellikle hatırlamaktadır. O, her şeye rağmen kralın iyiliğini istemekten başka bir düşüncesi olmadığını ve yaptığı iyiliğin mükafaatını mutlaka göreceğini belirtmektedir. Elçiye ve esirlere iyi davranılması, Kur'ân ehli olanlara şefkat ve merhamet gösterilmesi ve hiçbirine dinlerini değiştirme hususunda baskı uygulanmaması dilekleriyle mektubunu bitirmektedir.²⁰ Kısacası risâle, Ehl-i Kitab'a özellikle de Hristiyanlığa bir reddiye olması, kralın şahsında tüm Hristiyan âleminin İslâm'a davet edilmesi ve İslâm'ın Ehl-i Kitab'a yönelik bakışına yer verilmesi bakımından önem arz etmektedir. Yine özellikle de Hz. İsâ ve Ehl-i Kitab'la ilgili fiten hadislerine atıfta bulunması açısından Kıbrıs risâlesi, incelenmeye değer tarihî bir belge niteliğinde önemli bir eserdir. Bu bağlamda, İbn Teymiyye'nin risâlede atıfta bulunduğu söz konusu fiten hadislerinin, onun tarafından nasıl değerlendirildiğinin tespit edilmesinin üzerinde inceleme ve araştırma yapılmasını gerektirecek bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışma, böyle bir düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

B. İbn Teymiyye'nin Bazı Fiten Hadislerine Yaklaşımı

İbn Teymiyye'nin Kıbrıs risâlesinde görüşlerini teyid mahiyetinde delil olarak kullandığı hadislerden, onun hem bazı hususlardaki temel anlayış ve yaklaşımlarını hem de bir kısım hadislere ilişkin tutumunu tespit etme imkânı doğmaktadır.²¹ Risâle özellikle Hristiyanlara yönelik kaleme alındığı için fiten hadisleri kapsamındaki Hz. İsâ ile ilgili hadis ve rivâyetlere de yer verilmiştir. Burada çalışmanın elverdiği sınırlar dahilinde, Hz. İsâ ile ilgili rivâyetler özelinde İbn Teymiyye'nin fiten hadisleriyle ilgili yaklaşımlarına ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır. Yine söz konusu rivâyetler temel hadis kaynaklarında yer alması ve sahih olarak nitelendirilmesi sebebiyle daha ziyade İbn Teymiyye'nin yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Ayrıca söz konusu hadisler üzerinde yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlardan hareketle bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Zira burada kısaca haklarında değerlendirme yapılacak hadisler, ilim adamlarının

¹⁸ İbn Teymiyye, *er-Risâletü'l-Kubrusiyye*, s. 48-52.

¹⁹ İbn Teymiyye, *er-Risâletü'l-Kubrusiyye*, s. 52-53.

²⁰ İbn Teymiyye, *er-Risâletü'l-Kubrusiyye*, s. 56-57.

²¹ İbn Teymiyye'nin hadis ve sünnet anlayışına dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Özer, Salih, *Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, Pınar yay., Ankara 2004.

ve araştırmacıların dikkatini çeken ve üzerinde çalışmaların yapıldığı hadislerden ibarettir. Bu arada İsa'nın nüzulü ve Deccâl konusu günümüzde yoğun olarak tartışılan ve sık sık gündeme gelen konulardan birini teşkil etmektedir. Nitekim R. Tottoli'nin ifadesiyle, Deccâl klasik dönem boyunca müslümanlara ait apokaliptik hikayelerin fantezi dünyasında çok popüler bir figür değilken ve de Deccâl konusuna tahsis edilmiş kitap nadiren bulunurken, sadece son yüz yılda Deccâl figürü daha fazla gündeme gelmiş ve giderek dinin konusu olmaya başlamış; bilhassa Mısır'da Deccâl konusuna artan ilgi XX. yüzyılın son on yılında daha da derinleşmiştir.²²

Hadis literatüründe fiten ve melâhim kavramlarıyla kıyametten önce zuhur etmesi beklenen âlâmetler kastedilmektedir.²³ Dolayısıyla İbn Teymiyye tarafından risâlede yer verilen ve aşağıda değerlendirilecek olan İsa'nın nüzulü, Deccâl'i öldürmesi, domuzu öldürüp haçı kırması şeklindeki hadisler fiten ve melâhim konularına dahil birer hadistir. Burada İbn Teymiyye'nin risâlesinde yer verdiği bazı fiten hadisleri özelinde, onun fiten hadislerine yaklaşımı konusunda bir fikir vermesi amacıyla bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. Hz. İsa'nın Nüzûlü

Hz. İsa'nın kıyâmete yakın bir zamanda nüzul etmesi meselesi, tarihte bu derecede olmasa da, günümüzde daha çok gündeme gelen ve tartışılan meselelerden biridir. Zira önceki asırlarda nakle bağlı bir düşünme yöntemi ağır basarken, günümüzde özellikle de Batıdaki aydınlanma hareketinin ve pozitivizmin getirdiği ve Müslümanlar da dahil tüm toplumları etkileyen akla bağlı düşünme yöntemi daha ön plâna çıkmaktadır. Bu da bazı dinî meselelerin daha çok tartışılmasına yol açmakta, önceki dönemlerde ekseriyetle kabulle karşılanan dinî mesele ve hususlar tartışılır hale gelmekte, bazen red ile sonuçlanan yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. İsa'nın nüzulü meselesini de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

İbn Teymiyye, risâlesinde "Bize göre sâdık ve masdûk olan Rasûlullah'tan (s.a.s.) sabit olduğuna göre, Mesîh İsa b. Meryem, bizim bulunduğumuz yere Dımaşk'taki ak minareye iki meleğin omuzlarına ellerini koymuş olarak inecek.." sözleriyle İsa'nın nüzulüyle ilgili olarak rivâyet edilen hadislerle²⁴ atıfta bulunmaktadır.²⁵ Hadis oldukça uzun olup, söz

²² Tottoli, Roberto, "Son Zamanlarda Telif Edilmiş Bazı Kitaplarda Deccâle Dair Hadis ve Rivâyetler", çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, cilt: 2, sayı: 2, s. 144. Günümüzde Arap âleminde Deccâl konusundaki yaklaşım ve değerlendirmeleri özetlemesi bakımından Tottoli'nin çalışması kayda değer bir araştırmadır.

²³ Çelebi, İlyas, "Fiten ve Melâhim", *DİA*, TDV yay., İstanbul 1996, XIII, 149.

²⁴ Hadis için bkz. Müslim, Fiten 20 (IV, 2250); Ebû Dâvûd, Melâhim 14 (VI, 375); Tirmizî, Fiten 59 (IV, 82); İbn Mâce, Fiten 33 (V, 193); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 173; Hanbel b. İshâk, Ebû Ali Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 273/886), *Kitâbu'l-fiten*, thk. Âmir Hasen Sabrî, Dâru'l-beşâirî'l-İslâmiyye, Lübnan 1419/1998, s. 127; İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî (ö. 287 / 900), *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. B. Faysal Ahmed, Dâru'r-râye, riyâd 1411/1991, III, 164, V, 98; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 217, XIX, 196; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 537.

²⁵ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 56.

konusu ifadeler hadisin bir kısmından ibarettir. Dipnotta da verildiği gibi hadis, Kütüb-i Sitte'den Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'i, Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*'lerinde, ayrıca Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ile diğer bazı meşhur hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hz. İsa'nın nüzulüne ilişkin temel hadis kaynaklarında oldukça fazla rivâyet bulunmaktadır. Nitekim Deccâl'in zuhuru ile ilgili kısımda da bunlara yeniden değinilecektir. Ancak burada özellikle İsa'nın ak minareye inceğini bildiren hadis/rivâyet üzerinde inceleme ve değerlendirmede bulunulacak, ayrıca İbn Teymiyye'nin rivâyete yaklaşımına değinilecektir.

İbn Teymiyye İsa'nın nüzulü ile ilgili bu hadise diğer eserlerinde de yer vererek, hem hadislerin sahih olduğuna dikkat çekmekte, hem de İsa'nın nüzulünü âyet ve hadislerle ortaya koymaya çalışmaktadır.²⁶ O, İsa'nın nüzulünü Hz. Peygamber'in istikbalinden haber verdiği durumlar arasında görmektedir.²⁷ İbn Teymiyye, İsa'nın ölümü ve ref'i ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapta, İsa'nın diri olduğunu ifadeyle delil olarak İsa'nın incecğinden bahseden rivâyetleri getirmektedir. O genel anlamda insanları kastederek, ruhu bedeninden ayrılan kimsenin bedeninin semâdan inemeyeceğini, diriltildiği zaman kabrinden kalkacağını belirtmektedir. Ayrıca o "*Ey İsa! Şüphesiz ben senin hayatına son vereceğim, seni kendime yükselteceğim.*"²⁸ âyetinin de bu hususta delil olduğunu, bununla Allah'ın ölümü kastetmediğini, eğer ölümü kastetseydi İsa'nın da diğer mü'minlerden bir farkı kalmayacağını, Allah'ın insanların ruhlarını kabzederek semaya urûc ettirdiğini, dolayısıyla İsa'nın da ruhu bedeninden ayrılmış olsaydı, yeryüzünde onun bedeni de diğer peygamberlerin ve peygamber olmayanların bedeniyle aynı olacağını ifade etmektedir. Kezâ onların İsa'yı öldürmediklerini ve asmadıklarını, Allah'ın onu kendisine yükselttiğini ifade eden âyetleri de²⁹ delil getirerek, söz konusu âyetlerin İsa'nın ruhu ve bedeni ile yükseltildiğini, sahih hadislerde de İsa'nın ruhu ve bedeni ile incecğinin sabit olduğunu belirtmektedir.³⁰ İbn Teymiyye âyetteki 'teveffî' ifadesinin farklı anlamlarına ve türlerine dikkat çekerek, Allah'ın İsa'yı teveffî ettirdiğini ve yeryüzüne ininceye kadar semânın ikinci katında bulunduğunu, onun durumunun yer ehlinin yeme, içme, giyinme, uyuma, küçük ve büyük abdestini yapma gibi durumlarından farklı halde olduğunu ifade etmektedir.³¹ Kısacası İbn Teymiyye'ye göre İsa ruh ve bedeniyle birlikte göğe yükseltilmiştir. Ona göre İdris de bu şekildedir. İbrahim, Musa ve diğer

²⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Âmir el-Cezzâr ve Enver el-Bâz, Dâru'l-vefâ, Mansûra 1426/2005, IV, 322, 329; İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, II, 31, 334, 336, 337, V, 252. İbn Teymiyye'nin ilgili âyetleri genişçe tahlili için bkz. İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, IV, 27-41.

²⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, VIII, 494.

²⁸ Âl-i İmrân 3/55.

²⁹ en-Nisâ, 4/157, Âl-i İmrân, 3/54

³⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, IV, 322-323. İbn Teymiyye'nin Hz. İsa'nın yükseltilmesiyle ilgili âyetlerin tefsiri için bkz. İbn Teymiyye, *Dekâiku't-tefsîr*, thk. Muhammed es-Seyyid, Müessesetu ulûmi'l-Kur'ân, Dımaşk 1404, II, 94-99.

³¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, IV, 38.

peygamberler yeryüzünde medfûndur. Mesîh (a.s.) ise sahih hadislerle de sabit olduğu üzere, Dimaşk'ın doğusundaki ak minareye inecek, Deccâl'i öldürecek, haçı kıracak ve domuzu öldürecektir.³²

Ancak ifade etmek gerekir ki, Hz. İsa'nın ölümü, ref'i ve nüzulü konusu Müslümanlar arasında tartışmalı olup hakkında çok sayıda çalışma bulunan konulardan biridir.³³ Kur'an-ı Kerîm'de İsa ile ilgili âyetlerde yer alan 'teveffî' ve 'ref'³⁴ kavramlarına yüklenen manaların farklı olması, farklı görüşlerin dile getirilmesine yol açmıştır. Kur'an'da Hz. İsa'nın Allah'a yükseltildiğinden bahsedildiği halde, bunun mahiyeti hakkında bir bilgi verilmemiştir.³⁵ Yine Kur'an'da Hz. İsa'nın nüzulüne açıkça delâlet eden bir âyet bulunmamaktadır. Hz. İsa'nın nüzulü ayrıntılı olarak hadislerde yer almıştır. Bu arada konuyla ilgili bir önemli husus da, Kur'an-ı Kerîm'de ref'den bahsedilip nüzulden hiç bahsedilmemesi, hadislerde ise nüzulden bahsedilip ref'den hiç bahis olmamasıdır.³⁶

İslâm âlimleri arasında İsa'nın ölümü ve nüzulü konusunda temelde üç ayrı görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi, Ehl-i Sünnet kelimcileri, Selefiyye ve Şia'nın paylaştığı görüştür. Konuyla ilgili ayet ve hadislerden elde ettikleri görüş ve kanaate göre, İsa öldürülmek istenince ruhlu ve bedenli olarak ilahi huzura yükseltilmiştir. Kıyamete yakın bir zamanda inerek, son Peygamber'in dinine tabi olarak yeryüzünde adaleti sağlayacaktır. İkinci görüş ise Mutezile kelimcileri ile Ahmed Emîn (ö. 1954), Ebû Reyze (ö. 1970) ve M. İzzet Derveze (ö. 1984) vb. tarafından benimsenen görüştür. Onlara göre, İsa öldürülmek istendiğinde, Allah tarafından tabîî bir ölümle öldürülerek ruhen kendi katına yükseltilmiştir. Onlara göre konuyla ilgili hadisler âhâd olup delil olmaya elverişli olmamasının yanı sıra, bu inanç Ehl-i Kitap'tan intikal etmiştir. Üçüncü görüş, Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşîd Rıza (ö. 1935) gibi son devir âlimlerin görüşüdür. Onlara göre ise, İsa'nın ölümüyle ilgili ayetlerin açık olmaması ve konuyla ilgili çok sayıda hadis bulunması sebebiyle İsa'nın nüzulünü tümünden reddetmek doğru değildir. İsa tabîî bir ölümle vefat etmiştir. Konuyla ilgili hadisler ise te'vil

³² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, IV, 329.

³³ Bu hususta eski ve yeni dönemlere ait çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bkz. Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddin, *Nüzûlü İsa b. Meryem âhire'z-zemân*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Beyrût 1985; Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh, *et-Tasrîh bimâ tevâtüre fî nuzûli'l-Mesih*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Halep 1385/1995; Gumârî, Abdullah b. es-Sıddîk, *İkâmetu'l-burhân alâ nuzûli İsa fî âhiri'z-zamân*, Beyrût 1410/1990; Kevserî, M. Zâhid, *Nazratun 'âbira fî mezâ'imi men yunkiru nuzûle İsa (a.s) kable'l-âhira*, Kahire 1987; Sarıtoprak, Zeki, *İslâm İnancından Nuzûl-i İsa Meselesi*, İzmir 1997; Kırbaoğlu, M. Hayri, "Hz. İsa'yı (as) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", *İslâmiyât* III (2000), sayı 4, ss. 147-68; Ünal, Mehmet, "Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Ölümü, Ref'i ve Nüzûlü Meselesi", *İslâmiyât* III (2000), sayı 4, ss. 133-146; Eren, M. Emin, "Tarihsel Bağlam ve İsrâiliyyâtın Rivâyetlerin Oluşumundaki Etkisi -Nüzûlü İsa ile Alâkalı Bir Rivâyet Bağlamında-" *AÜİFD*, 52: 1(2011), 255-292; Çetinkaya, Ahmet, *Hadis Kaynaklarındaki Hz. İsa Hakkındaki Rivâyetlerin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İÜSBE, İstanbul 2013.

³⁴ Âl-i İmrân 3/54-55; en-Nisâ 4/158.

³⁵ Çelebi, İlyas, "İsa", *DİA*, TDV yay., İstanbul 2000, XXII, 472.

³⁶ Erul, Bünyamin, "Hadis Literatüründe Nüzul-i İsa", *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, İFAV yay., İstanbul 2014, s. 124.

edilmelidir. Bu te'vile göre İsâ'nın getirdiği sevgi, barış ve şefkat gibi değerler ileriki asırlarda İsâ'nın ma'nevi şahsiyetinde ortaya çıkarak mensupları tarafından uygulanacaktır.³⁷ İbn Teymiyye'nin konuyla ilgili yaklaşımlarına bakıldığında onun da birinci grup âlimlerle aynı görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İsâ'nın Dımaşk'taki ak minareye ineceği hadisi, Buhârî dışında *Kütüb-i Sitte* ve diğer temel hadis kaynaklarında rivâyet edilmiş ve sahih olarak nitelendirilmiştir. Hadis âlimleri arasında rivâyet üzerinde farklı bir görüş belirten ise Tirmizî'dir. O, hadis hakkındaki değerlendirmesinde "Bu hasen sahih garib bir hadistir; Abdurrahman b. Yezid b. Cabir tariki dışında bir senedini bilmiyoruz." demiştir³⁸ Bununla, Abdurrahman'dan nakleden Velîd b. Müslim'in ve Abdullah b. Abdurrahman'ın naklettiği iki farklı tarihin birbirine dahil olduğunu belirtmektedir.³⁹ Bu sebeple hadisin senedine ilişkin olarak şu değerlendirme yapılmıştır: "Tirmizî'nin "hasen-sahihs-garib; Abdurrahman b. Yezid b. Cabir tariki dışında bir senedini bilmiyoruz" değerlendirmesi gözardı edilmemelidir. Ayrıca Cübeyr'in tedlis ve irsâl ile anılan bir ravi olup bu rivâyetin tariklerinde semâa açıkça delâlet eden bir lafız yerine genelde "عن" lafzının kullanılması; Abdurrahman b. Cübeyr'in sika ravilere muhalefetle; Abdurrahman b. Yezid'in ilaveten zayıflıkla ve münker rivâyetlerle; Yahya'nın irsâl ile anılmaları, garib olan isnadın sahih sayılmasını zorlaştırmaktadır."⁴⁰ Dolayısıyla hadisler üzerinde yapılan yeni araştırmalar, sahîh görülen bazı rivâyetlerde de hadisin sıhhatini zedeleyici bazı bulgulara ulaşılabilirdiğini ortaya koymaktadır. Haddizatında hadislerin araştırılması ve yeniden değerlendirilmesi hadis usulünün temeli olan hadis tenkidinin bir gereğidir. Gerçekte hadis, hadis usulü ve kriterlerine göre, Hz. Peygamber'e nispet ve izâfe edilen haberden ibârettir. Nitekim bir tespitte de ifade edildiği üzere, hangi kitapta ve hangi sıhhat şartlarıyla yer alırsa alsın, her bir hadis Hz. Peygamber'e bir izâfe ve nisbetten ibârettir. Zann-ı galiple kabul edilmesi durumunda amel edilir ve bunlarla ibâdet, muâmelât ve ahlâk belirlenmiş olur. Dolayısıyla hadisler, anlamaya ve değerlendirilmeye çalışılırken, bunların zannî bir delil oldukları göz ardı edilmemeli, sübut ve delâlet açısından yeniden tartışılıp değerlendirilmesinin gerekli olduğu bilinmelidir.⁴¹

Bu arada günümüze kadar ulaşan ilk hadis kaynaklarından biri olan Ma'mer b. Râşid'in (ö.153/770) *el-Câmi'*inde Hz. İsâ'nın nüzulüne ve Deccâl'in zuhuruna ilişkin rivâyetler yer alırken, ne minareye ne de ak minareye ineceğine ilişkin bir bilgi nakledilmemektedir. İmam Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'den önce, Hz. İsâ'nın, ak

³⁷ Çelebi, "İsâ", XXII, 472-473.

³⁸ Tirmizî, Fiten 59 (IV, 82).

³⁹ Çetinkaya, Ahmet, *Hadis Kaynaklarındaki Hz. İsâ Hakkındaki Rivâyetlerin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İÜSBE, İstanbul 2013, s. 161.

⁴⁰ Çetinkaya, *Hadis Kaynaklarındaki Hz. İsâ Hakkındaki Rivâyetlerin İncelenmesi*, s. 162.

⁴¹ Erul, "Hadis Literatüründe Nüzul-i İsâ", s. 118.

minareye ineciğinden bahseden ilk kaynak tespit edebildiğimiz kadarıyla Nu'aym b. Hammad'dır (ö. 228/843). Özellikle İsrâiliyat türü rivâyetleri içermesiyle bilinen *Kitâbu'l-fiten* adlı eserinde İsâ'nın Dımaşk'ın doğusundaki minareye ineciği nakledilmekte, ancak minarenin beyaz olduğuna yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Nu'aym b. Hammâd hadisi, İsrâiliyat türü haberleri nakletmekle bilinen Kâ'bu'l-Ahbâr'dan (ö. 32/652-53) rivâyet etmektedir.⁴² Nitekim hakkında verilen bilgi ve yapılan değerlendirmeye göre, hadis rivâyetindeki güvenilirliği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı hadis imamları, onun şahsiyetli, âbid ve sâlih bir kişi olduğunu ifade etmiştir. Ancak hemen bütün hadis münekkittleri Nu'aym b. Hammâd'ın zayıf ve münker hadis rivâyet etmekle tanındığını, rivâyetlerinde çokça yanılıp bunları birbirine karıştırdığını belirtmişler, ayrıca rivâyetleri pek kabul görmeyen İsâ b. Yûnus, Nûh b. Ebû Meryem, Bakıyye b. Velîd, Velîd b. Müslim gibi muhaddislerden hadis rivâyet ettiği için de eleştirmişlerdir. Bu arada sünneti koruma gayretiyle hadis uydurduğunu ve rivâyetlerinin delil olarak kullanılamayacağını ifade eden hadis âlimleri de vardır.⁴³ Nitekim Nu'aym'ın mitolojik uslupli rivâyetleri Kâ'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Abdullah b. Selâm'dan aldığına dikkat çekilmektedir.⁴⁴ Ayrıca *el-Fiten ve'l-melâhim* adlı eserinin, bir hadis kitabından çok bir tarih kitabı mahiyetinde olduğu belirtilmiştir. Yine eserde Resûl-i Ekrem'e nisbet edilen rivâyetlerin çok az olduğu, geriye kalanlarının sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki dönem âlimlerinin sözlerinden oluştuğu, çoğunun da makbul sayılmayan râvilerden nakledildiği, bu sebeple eserin çok ilgi görmediği ifade edilmektedir.⁴⁵ Ayrıca İbn Kesîr (ö. 774/1373), 'Dımaşk'ın doğusundaki ak minare' ifadesi yerine bazı rivâyetlerde 'Şarkıyye' adlı ak minarenin zikredilmesini doğru bulmamış, bunun ravî tasarruflarından kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Zira ona göre Dımaşk'da Şarkıyye adıyla bilinen bir minare bulunmamaktadır.⁴⁶

Kısacası nüzul-i İsâ ile ilgili, İsâ'nın ineciği yer de dahil rivâyetlerde birbirinden farklı ve çelişkili ifadeler yer almaktadır. Bu bakımdan söz konusu rivâyetlerin yeniden araştırılmasını gerektirecek bir takım problemler arz ettiği görülmektedir. Çünkü bir takım idracların ve erken dönemlerde meydana gelen bazı gelişmelerin rivâyetlere hadis olarak yansımaları mümkündür. Zira ilk asırlarda ortaya çıkan sosyal ve siyasal olaylar hadis ile hâdise arasında önemli bir ilişki doğurmuş, bazı ihtilâflar ve gelişmeler, bu arada Ehl-i Kitapla bir karşılaşmanın ve bir arada yaşamının

⁴² Nu'aym b. Hammâd, Ebû Abdillâh Nu'aym b. Hammâd b. Muaviye el-Mervezî (v. 228), *Kitâbu'l-fiten*, thk. Semîr Emîn ez-Züheyri, Mektebetu't-tevhîd, 1412, II, 572.

⁴³ Çelik, Ali, "Nu'aym b. Hammâd", *DİA*, TDV yay., İstanbul 2007, XXXIII, 219.

⁴⁴ Sarıtoprak, *İslâm İnancı Açısından Nuzûl-i İsâ Meselesi*, s. 78.

⁴⁵ Çelik, "Nu'aym b. Hammâd", XXXIII, 219. Nu'aym b. Hammâd ve eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Çelik, Ali, "Nu'aym bin Hammâd'ın Hadisçiliği ve "Kitabu'l-Fiten"i Üzerine Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar*, (2000), c. 2, sayı: 6, s. 99-118.

⁴⁶ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, thk. M. Ahmed Abdulazîz, Dâru'l-cil, Beyrût, 1408/1988, I, 192.

bir neticesi olarak, bir takım polemikler ve tartışmalar bazen rivâyetlere yansımıştır.⁴⁷ İbn Teymiyye ise İsâ'nın nüzulü mahiyetindeki hadisleri Ehl-i Kitap'tan bir intikal olarak görmemiştir. O, konuyla ilgili âyetleri nüzul yönünde te'vil etmiş ve bu konudaki hadislere dayanarak İsâ'nın nüzulüne müspet bir yaklaşım sergilemiş, ak minare rivâyeti de dahil, konuyla ilgili hadislere eleştirel bir yaklaşımda bulunmamıştır. İsâ'nın nüzulü ile ilgili konuya Deccâl meselesinde yeniden değinilecektir.

2. Hz. İsâ'nın Haçı Kırması, Domuzu Öldürmesi ve Cizyeyi Kaldırması

Hz. İsâ'nın nüzulü ile bağlantılı konulardan biri de, onun yapacağı icraatlar kapsamında yer alan haçı kırması, domuzu öldürmesi ve cizyeyi kaldırmasıdır. Nitekim İbn Teymiyye de risâlesinde Hz. İsâ'nın haçı kırması, domuzu öldürmesi ve cizyeyi kaldırmasından bahseden hadise de atıfta bulunmaktadır.⁴⁸ Hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *"Hayatım, elinde olan Allah'a yemin ederim ki Meryem oğlu İsâ'nın adâletli bir hakem olarak size inmesi pek yakındır. O haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracaktır. Mal ve servet o derece çoğalacak ki hiç kimse onu kabul etmeyecektir."*⁴⁹

Hadis, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Klasik dönemlerde farklı bir tenkid ve değerlendirmeye tabi tutulmadan da kabul edilmiştir. Nitekim İbn Teymiyye'de aynı anlayış ve yaklaşıma sahiptir. Ancak klasik dönemlerde sahih olarak kabul edilen bir takım rivâyetler üzerinde yapılan son araştırmalarda daha farklı sonuçlara ulaşılabildiği görülmektedir. Nitekim bu rivâyet özelinde de müstakil bir inceleme yapılmış olup rivâyetin yeniden değerlendirilmesini gerektirecek bazı hususlara dikkat çekilmiş⁵⁰, bu sebeple rivâyetin Hz. Peygamber'e âidiyetinde temkinli olunması gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre, hadisin merfû versiyonlarının isnad bakımından ciddî bir tenkide maruz kalmamasının, hadisin Hz. Peygamber'e âidiyeti için yeterli bir sebep olmadığı, hadisin hem mevkûf hem de maktû olarak rivâyet edildiği, bunun da hadisin Hz. Peygamber'e isnadında temkinli olmayı gerektirdiği ifade edilmiştir. Yine hadisin merfû ve mevkûf rivâyetlerinin yalnız Ebû Hureyre'den gelmiş olması, onun bu rivâyetin yayılmasında önemli bir role sahip olduğunu gösterdiğine, Ebû Hureyre dışında başka bir sahâbi

⁴⁷ Erul, "Hadis Literatüründe Nüzul-i İsâ", s. 119.

⁴⁸ İbn Teymiyye, *er-Risâletü'l-Kubrusiyye*, s. 56.

⁴⁹ Ma'mer b. Râşid, Ma'mer b. Ebî Amr Râşid el-Ezdî (ö.153/770), *el-Câmi'*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1403, XI, 401; Buhârî, Buyû' 102 (III, 82), Mezâlim 32 (III, 136), Enbiyâ 51 (IV, 168); Müslim, Fiten 71 (I, 135); Tirmizî, Fiten 54 (IV, 77); İbn Mâce, Fiten 33 (V, 200, 205); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 210, XIII, 107, XV, 62, 187, XVI, 550; İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), *el-Musannef*, thk. K. Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-rüşd, Riyâd 1409, VII, 494; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 227, 230, Hadisin merfû, mevkûf ve maktû şeklindeki tüm tarikleri için bkz. Eren, "Tarihsel Bağlam ve İsrâiliyyâtın Rivâyetlerin Oluşumundaki Etkisi", 258-265.

⁵⁰ Eren, agm., s. 255-292.

tarafından hadisin nakledilmemiş olmasının hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini zayıflatan bir unsur olduğuna dikkat çekilmiştir. İsa ile ilgili tasvir ve motiflerin kaynaklarda hem Ebû Hureyre'nin hem de Kâ'bu'l-Ahbâr'ın kendi sözleri olarak yer aldığı, bu sebeple rivâyetin Ebû Hureyre-Kâ'b ilişkisi zemininde değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.⁵¹ Ayrıca rivâyet hakkında şu tespit yapılmıştır: "Ebû Hureyre'nin bu rivâyeti de Ka'b gibi şahıslardan duyup, başkalarına nakletmiş olması mümkündür. Ebû Hureyre'den bunu duyan ravilerin, bilinçli bir şekilde veya yanlışlıkla Hz. Peygamber'e ref' ederek nakletmiş olmaları aynı şekilde imkân dâhilindedir."⁵² Dolayısıyla yapılan bu tespit, bu tür rivâyetlerde ref' problemine dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Zira hadislerde görülen önemli problemlerden biri de ref' problemidir. Her hangi bir sahabî ve tabiîn görüşü sonraki dönemlerde ve tasniflerde Hz. Peygamber'e ref' edilmek suretiyle, sahabî ve tabiîn sözleri Hz. Peygamber'e ait merfû bir haber haline getirilmiş olmaktadır.⁵³ Nitekim bu hususta yapılan bir çalışmada da değerlendirmeye çalıştığımız Hz. İsa'nın adâletli bir hakem olarak ineceği, domuzu öldüreceği ve haçı kıracağı şeklindeki rivayet ref olgusu bakımından incelenmiştir. Rivayetin tüm tarikleri üzerinde yapılan araştırmada ortaya çıkan sonucu göre, söz konusu rivayetini hiçbir ravî tarafından tereddütsüz merfû muttasıl olarak nakledilmediği, Zührî'nin bu rivayeti merfû olarak işitip işitmediğinin açık olmadığı, bazı hadis imamları tarafından rivayetin "بـ" ifadesiyle nakledildiği, bu durumun da hadisin ravisi Süfyân'ın kararsızlığını gösterdiği, Katâde'nin rivayetinde müphem ravînin bulunduğu, rivayeti mevkûf, maktû ve munkatî olarak nakleden ravîlerin hem sayı bakımından hem de zabt açısından daha güçlü olmalarının, rivayetin ref edildiği ihtimalini güçlendirdiği, Şu'be'nin de bazı ravîlerin Rasulullah'ı zikretmediklerini ve hadisi ref etmediklerini belirtmesinin İsa'nın inişi ile ilgili rivayetlerin ref sorunu ile karşı karşıya olduğuna işaret ettiği ifade edilmiştir.

İbn Teymiyye ise hadisin *Sahîhayn* hadisi olduğunu ifade ederek, hadise müspet bir yaklaşım sergilemiş, hadis üzerinde herhangi bir tahlil ve tenkitte bulunma cihetine yönelmemiştir. Dolayısıyla İsa'nın nüzulünün sonucunda ortaya çıkacak gelişmeleri ve İsa'nın icraatlarını anlatan bu

⁵¹ Eren, agm., s. 269-285. Eren'in, Ebû Hureyre'nin söz konusu rivâyeti Kâ'bu'l-Ahbâr'dan duyma ihtimalinden hareketle, bunun rivâyetin sıhhatine hâlel getirecek bir durum olduğu sonucuna ulaştığı anlaşılmaktadır. Ebû Hureyre'nin Kâ'b'dan bazı İsrailiyât haberlerini dinlediği malumdur. Ancak bu rivâyeti de ondan dinlemiş olabileceğine yönelik daha açık ve somut bir delil sunulmamaktadır. Ayrıca bir rivâyetin Ebû Hureyre- Kâ'b kanalıyla gelmesi veya buna muhtemel olması, rivâyetin zayıflığına tek başına delil olarak gösterilemez. Dolayısıyla bir rivâyetin tek kanaldan gelmesi veya bu rivâyette olduğu gibi hadisin sadece Ebû Hureyre kanalıyla ferd-i mutlak olması, mutlaka bir rivâyetin zayıf sayılmasına sebep teşkil etmez.

⁵² Eren, agm., s. 285.

⁵³ Erul, "Hadis Literatüründe Nüzul-i İsa", s. 122. Hadislerdeki ref' problemi hakkında geniş bilgi için bkz. Suîçmez, Yusuf, *Sahâbe ve Tabiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nisbeti*, Otto yay., Ankara 2015.

rivâyeti de olduğu gibi kabul etmiş, hadisin ortaya çıkışı, ravîleri,⁵⁴ İsrailiyat etkisinin bulunup bulunmadığı ve farklı bir manaya te'vilinin mümkün olup olmadığı üzerinde durmamıştır. Nitekim İbn Teymiyye'nin hadis/sünnet anlayışına ilişkin yapılan bir çalışmada belirtildiği üzere, onun bir rivâyetin sahih olması hususunda gözettiği temel prensiblerden biri de, rivâyetin/hadisın mutemed bir kaynaktan yer almış olmasıdır. Bu manada onun meselâ sünnî kaynaklardaki Mehdi anlayışının reel bir değeri olmadığını bilmesine rağmen, kaynaklarda olduğu için kabul ettiği belirtilmiştir.⁵⁵ Bu durum klasik ulema ile son dönem araştırmacılarının fiten hadislerine bakışında ontolojik anlamda derin farklılıkların olduğunu ortaya koymaktadır. Zira klasik ulema genellikle –rivâyet aşırı problemli değilse– rivâyetlere sahihlik algısını temele alıp yaklaşırken; son dönem araştırmacıları, biraz da epistemik algının mantıkî unsurlarını ön plana çıkararak septik bir yaklaşım sergilemektedir. Şu halde, hadis ve rivâyetlere karşı daha baştan septik olan bir yaklaşımın, rivâyetler açısından sübutu ön plana alması düşünülemez. Dolayısıyla bu durum, klasik ulema ile son dönem araştırmacıları arasındaki yöntem ve yaklaşım farklılığının bariz örneklerinden birini teşkil etmektedir.

3. Deccâl'in Zuhuru ve Hz. İsâ'nın Deccâl'i Öldürmesi

Fiten hadisleri kapsamında değerlendirilen hadislerden biri de, Deccâl'in ortaya çıkışından ve İsâ tarafından öldürülmesinden bahseden rivâyetlerdir. İbn Teymiyye de risâlesinde Hz. İsâ'nın, Deccâl'i öldüreceğini haber veren hadise atıfta bulunmaktadır.⁵⁶ Müslim'in de aralarında bulunduğu temel hadis kaynaklarında nakledilen ve sahih olarak değerlendirilen söz konusu hadise göre İsâ, Deccâl'i Lüdd kapısında öldürecektir.⁵⁷ Yine hadis literatüründe Deccâl'den bahseden çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ise Deccâl'den açıkça bahseden bir ifade yer almamaktadır. Bu sebeple Deccâl hakkındaki bilgi ve kabuller rivâyetlere dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu arada Deccâl anlayışı ve inancı önceki ilâhî dinlerde de yer alan bir temele sahiptir ve hadislerdeki Deccâl

⁵⁴ Özer'e göre İbn Teymiyye ravî tenkidıyla pek uğraşmamıştır. Bazen başvurduğu ravî tenkidinde, otoritelere tam olarak boyun eğmesi ve kendine ait bir görüş ortaya koymaması, bu durumun somut göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Bkz. Özer, *Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, s. 309.

⁵⁵ Özer, *Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, s. 146, 160-161, 309-310. Ancak Özer'e göre bu durum, İbn Teymiyye'nin bazen temel kaynaklarda Sahih olarak yer alan hadisleri mevzu olarak değerlendirmesine engel değildir. Bkz. age., s. 107.

⁵⁶ İbn Teymiyye, *er-Risâletü'l-Kubrusiyye*, s. 56.

⁵⁷ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 398; Müslim, Fiten 20 (IV, 2250); Ebû Dâvûd, Melâhim 14 (VI, 375); Tirmizî, Fiten 59 (IV, 82); İbn Mâce, Fiten 33 (V, 193); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIV, 209, 211-212, XXIX, 511, XXXII, 226, XXXV, 15; Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. İsâ (ö. 219/834), *Müsned*, thk. Hasen Selîm ed-Dârânî, Dâru's-sekâ, Dimaşk 1996, II, 77; Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-fiten*, II, 560-561; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 500; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 226; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XIX, 443-444.

anlatımlarıyla da benzerlik arz etmektedir.⁵⁸ İslâm âlimleri tarafından Deccâl konusu, itikadî bir mesele olarak incelenmeye ve ekseriyetle söz konusu hadislerden hareketle temellendirilmeye çalışılmıştır.⁵⁹

İbn Teymiyye Deccâl'in zuhuru meselesini Hz. Peygamber'in istikbalden haber verdiği hususlar kategorisinde değerlendirmektedir. Bu çerçevede o, Hz. Peygamber'in ümmetine istikbalde meydana gelecek hadiseleri haber verdiğini belirtmektedir. Örneğin Hz. Peygamber, Allah'ın iki büyük topluluğun arasını torunu Hasan ile düzelterek⁶⁰, Müslümanların arasına tefrika girdiğinde dinden çıkan bir tâîfenin zuhur edeceğini ve iki tâîfeden hakka en yakın olanının onları öldürecek⁶¹, kendisinden sonra bazılarının ökçeleri üzerine dinden geri dönecek⁶², hilâfetin otuz sene hüküm sürüp ardından saltanata dönüşeceğini⁶³, Uhud dağının üzerinde bir peygamber, bir siddîk ve bir şehidin bulunduğunu⁶⁴, Bedir savaşında, daha öldürülmeden evvel Kureys'in ileri gelenlerinin öldürülecek⁶⁵, İsmâ'nın ak minareye ineceğini ve Deccâl'i öldürecek⁶⁶, Ye'cüc ve Me'cüc'ün zuhur edeceğini⁶⁷, Haricîlerin ortaya çıkacağını⁶⁸ ve Türklerle savaş meydana geleceğini⁶⁹ önceden haber vermiştir.⁷⁰

⁵⁸ Diğer din ve kültürlerde Deccâl anlayışı ve anlatımı için bkz. Demirci, Kürşat, "Deccâl", *DİA*, TDV yay., İstanbul 1994, IX, 67-69; Sarıtoprak, Zeki, "el-Mesîhu'd-Deccâl fi'l-Akâdeti'l-İslâmiyye", *Hararran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa 1995, Sayı: 1, s. 122-124.

⁵⁹ Sarıtoprak, Zeki, "Deccâl", *DİA*, TDV yay., İstanbul 1994, IX, 70.

⁶⁰ Buhârî, Sulh 9 (III, 186); Ebû Dâvûd, Sünnet 13 (VII, 58); Nesâî, Cum'a 27 (III, 107); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIV, 33, 98, 120, 138, 148; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 418; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 191-192.

⁶¹ Müslim, Zekât 47 (II, 745-746); Ebû Dâvûd, Sünnet 13 (VII, 60); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 290, 375, XVIII, 33, 274, 411.

⁶² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 406-407; Buhârî, Rikâk 53 (VIII, 120); Müslim, Cennet 14 (IV, 2194); Tirmizî, Kıyâmet 3 (IV, 193); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 9, VI, 362.

⁶³ Ebû Dâvûd, Sünnet 9 (VII, 43); Tirmizî, Fiten 48 (IV, 73); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 248, 256, İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 34, 392; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 55, 89, VII, 83-84 ; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 156.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, Sünnet 9 (VII, 45); Tirmizî, Menâkıb 19 (VI, 66, 109); İbn Mâce, Fezâilu Ashâb 9 (I, 95); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 181, 185, XXXVIII, 19; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 348, 458; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 509.

⁶⁵ Müslim, Cihâd 30 (III, 1403), Cennet 17 (IV, 2202); Ebû Dâvûd, Cihâd 123 (IV, 315-316); Nesâî, Cenâiz 117 (IV, 108); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 313, XXI, 22, 264.

⁶⁶ Müslim, Fiten 20 (IV, 2250); Ebû Dâvûd, Melâhim 14 (VI, 375); Tirmizî, Fiten 59 (IV, 82); İbn Mâce, Fiten 33 (V, 193); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 173; Hanbel b. İshâk, Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 273/886), *Kitâbu'l-fiten*, thk. Âmir Hasen Sabrî, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Lübnan 1419/1998, s. 127; İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî (ö. 287 / 900), *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. B. Faysal Ahmed, Dâru'r-râye, riyâd 1411/1991, III, 164, V, 98; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 217, XIX, 196; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 537.

⁶⁷ Buhârî, Enbiyâ 9 (IV, 137); Müslim, Fiten 20 (IV, 2250); Tirmizî, Fiten 59 (IV, 82); İbn Mâce, Fiten 33 (V, 194, 205, 208); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 20, XVIII, 257; XXIX, 174; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 537.

⁶⁸ Buhârî, Megâzî 63 (V, 163), İstîtâbe 7 (IX, 17); Müslim, Zekât 47-49 (II, 740-750); Ebû Dâvûd, Sünnet 31 (VII, 146); Tirmizî, Fiten 24 (IV, 51); Nesâî, Zekât 79 (V, 87); İbn Mâce, Sünnet 12 (I, 116-119).

⁶⁹ Buhârî, Cihâd 94 (IV, 43); Müslim, Fiten 18 (IV, 2233); Ebû Dâvûd, Melâhim 9 (VI, 359); Nesâî, Cihâd 42 (VI, 44); İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 146; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 522; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 500.

⁷⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, VIII, 494-495.

İbn Teymiyye Deccâl konusunu Mesîh/İsâ konusu ile birlikte değerlendirmektedir. Ayrıca Deccâl inancının Yahûdî ve Hristiyanlarda da bulunmasını olumsuz bir durum olarak görmemekte, Müslümanlar ile Ehl-i Kitab'ın Davûd'un soyundan olan hidâyet Mesîh'i ile dalâlet Mesîh'i olmak üzere iki Mesîh'in varlığı hususunda ittifak ettiklerini belirtmektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye, söz konusu bu üç grubun, dalâlet Mesîh'inin geleceği gibi, hidâyet Mesîh'inin de geleceği hususunda ittifak ettiğinin altını özellikle çizmektedir.⁷¹ Müslümanlar ve Hristiyanlar hidâyet Mesîh'inin İsâ b. Meryem olduğunu kabul ederler. Allah onu daha önce göndermiştir, sonra ikinci defa gelecektir. Fakat Müslümanlar, Hristiyanlardan farklı olarak, İsâ'nın kıyâmet kopmadan önce ineceğini, akabinde dalâlet Mesîh'ini öldüreceğini, haçı kıracağını ve domuzu öldüreceğini, sonuçta yeryüzünde İslâm'dan başka din kalmayacağını; Yahûdî ve Hristiyanların ona inanacağını benimserler.⁷² İbn Teymiyye ayrıca bu hususa "*Kitab ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (İsâ'ya) iman edecek olmasın.*"⁷³ "*Şüphesiz o, kıyâmetin (kopacağına) bir bilgisidir. Artık onun hakkında asla şüphe etmeyin.*"⁷⁴ Âyetlerini delil olarak sunmaktadır.⁷⁵ İbn Teymiyye bu ifade ve tespitleriyle Deccâl meselesine Yahûdî, Hristiyan ve Müslümanların nasıl baktıkları açısından yaklaşmakta, meseleye Ehl-i Kitab'tan bir intikal olarak değil de, söz konusu üç dinin Deccâl konusunda hemen hemen ortak bir inanç ve fikre sahip olmalarını ön palana çıkararak olumlu bir yaklaşım sergilemektedir.

İbn Teymiyye Yahûdî ve Hristiyanların da Mesîh beklentisi içinde olduklarını, ancak Yahûdîlerin Mesîh'in müjdenmesini, İsâ b. Meryem olarak değil de bir başka Mesih olarak te'vil ettiklerini ifade etmektedir. Buna göre Yahûdîler, Mesih Deccâl'i beklemektedir ve ona tabi olacaklardır. Müslümanlar da onlarla savaşacaktır. Öyle ki ağaç ve taşlar; 'Ey Müslüman, bu arkamdaki Yahûdîdir, gel onu öldür' diyecektir.⁷⁶ Şu halde İbn Teymiyye'ye göre Müslümanlar ve Hristiyanlar hidâyet Mesîh'i'nin İsâ b. Meryem olduğunda ittifak ederken, Yahûdîler hidayet Mesîh'i'nin Dâvûd'un soyundan olacağını kabul etmelerine rağmen, İsâ b. Meryem'in hidâyet Mesîh'i olduğunu inkâr etmişlerdir. Onlara göre kendisiyle müjdelenen Mesîh'e bütün milletler inanacaktır. Oysa Mesîh b. Meryem, açıkça batıl bir dinden ibaret olan Hristiyanlıkla gönderilmiştir.⁷⁷

İbn Teymiyye Hristiyanlara göre, Mesîh/İsâ'nın, hidayet Mesîhi olduğunu, daha önce gönderildiğini, bununla beraber ikinci defa geleceğini belirtmektedir. Ancak Hristiyanlar, onun bu ikinci gelişinin insanların

⁷¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, V, 251.

⁷² İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, II, 335, V, 251.

⁷³ en-Nisâ, 4/159. Söz konusu âyetteki 'zamir' bazılarına göre Kur'ân'a raci olarak değerlendirilirken, İbn Teymiyye tarafından, onun İsâ'ya raci olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

⁷⁴ ez-Zuhuf, 43/61.

⁷⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, V, 251.

⁷⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, II, 30-31, III, 355.

⁷⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, V, 251.

amellerini tecziye için kıyâmet günü olacağını iddia etmektedirler. Onların iddiasına göre o (İsâ), Allah'tır. Allah, onun (İsâ'nın) beşerî tabiatında gelecektir. Nitekim daha önce de bu şekilde geldiğini iddia etmişlerdir.⁷⁸ Dolayısıyla Hristiyanlar İsâ'nın gelişinin kıyâmetin kopuşundan sonra olacağı ve onun Allah olduğu zannına kapılmışlardır. Nitekim onlar, İsâ'nın ilk gelişinde de yanılığa düşmüşlerdir. Zira o durumda da onun Allah olduğu zannına kapılmışlardır. Yahûdîler ise onun ilk gelişini de inkâr etmişler ve kendisiyle müjdelenenin onun olmadığını düşünmüşlerdir. Yine onlara göre son olarak gelecek olan da o değildir. Böyle olunca da bir başkasını beklemeye başlamışlardır. Oysa İsâ ilk olarak onlara gönderildiği halde, onu yalanlamışlardır. O, ikinci defa yine gelecek ve yeryüzünde bulunan bütün Yahûdî ve Hristiyanlar ona iman edecektir. Sonuçta onu yalanlayanların ve annesine iftira atanların yalanı ortaya çıkacaktır. Onun hakkında aşırılığa düşenler ise onun ilah olduğunu söyleyenlerdir.⁷⁹

İbn Teymiyye'ye göre Müslümanlara gelince, onlar bu hususta peygamberlerin bildirdiğine iman ederler ki bu, resûllerin sonuncusu Hz. Peygamber'in haber verdiğiyle de örtüşmektedir. Zira sahih bir hadiste O şöyle buyurmuştur: *"Meryem oğlu İsâ'nın adaletli bir hakem olarak size inmesi pek yakındır. O haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracaktır."*⁸⁰ İbn Teymiyye akabinde de daha önce bahsi geçen Mesîh'in, Dımaşk'ın doğusundaki ak minareye ineceğine ve Deccâl'i Lüdd kapısında öldüreceğine ilişkin hadisi nakletmektedir.⁸¹ İbn Teymiyye bu hadisleri *"Kitab ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (İsâ'ya) iman edecek olmasın."*⁸² âyetinin tefsiri olarak değerlendirmektedir. Yani İsâ yeryüzüne inince, o ölmeden önce ona inanırlar demektir. O vakit artık hiçbir Yahûdî ve Hristiyan kalmaz. Sadece İslâm dini kalır.⁸³

İbn Teymiyye Deccâl'in zuhurunu teyid mahiyetinde bütün peygamberlerin kavimlerini, bu arada Nuh'un (a.s.) da kavmini büyük Deccâl'e karşı uyardığını belirten rivâyete yer vermektedir.⁸⁴ Ona göre, önceki kitaplar Mesîh İsâ'yı, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i müjdelemişler ve Mesîh Deccâl'e karşı insanları uyarmışlardır. Bu sebeple üç grup- yani Müslümanlar, Yahûdîler ve Hristiyanlar- peygamberlerin Mesîh Deccâl'le uyardıkları ve insanları korkutup sakındırdıkları hususunda ittifak

⁷⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, V, 251. Ayrıca bkz. *age.*, II, 336.

⁷⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, V, 253.

⁸⁰ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 401; Buhârî, Buyû' 102 (III, 82), Mezâlim 32 (III, 136), Enbiyâ 51 (IV, 168); Müslim, Fiten 71 (I, 135); Tirmizî, Fiten 54 (IV, 77); İbn Mâce, Fiten 33 (V, 200, 205); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 210, XIII, 107, XV, 62, 187, XVI, 550.

⁸¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, V, 252.

⁸² en-Nisâ, 4/159.

⁸³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, V, 252.

⁸⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 390; Buhârî, Tevhîd 17 (IX, 121), Cihâd 177 (IV, 71), Enbiyâ 4 (IV, 134); Müslim, Fiten 19 (IV, 2245), 20 (IV, 2250); Ebû Dâvûd, Sünnet 29 (VII, 135); Tirmizî, Fiten 56 (IV, 78). İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, II, 333-334.

etmiştir.⁸⁵ İbn Teymiyye ayrıca Hz. Peygamber'in Deccâl hakkındaki "Hiç bir Peygamber yoktur ki ümmetini tek gözlü yalancıdan uyarmış olmasın. Dikkat edin ki, onun bir gözü kördür. Rabbiniz ise tek gözlü değildir. Körün iki gözünün arasında ke-fe-re yazılmış olacaktır."⁸⁶ şeklindeki hadisine de yer vermektedir. Yine o, Deccâl'in zuhuruna Hz. Peygamber'in Deccâl'den sığınmasını da delil olarak getirmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in yaptığı ve emrettiği sünnetlerinden biri de, namazda selamdan önce, teşehhüdden sonra "Allahım, cehennem azâbından, kabir azabından, hayat ve ölümün fitnesinden ve mesîh Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım." diye dua etmesidir.⁸⁷

İbn Teymiyye Deccâl'in ilâhlık iddiasında ve bazı olağanüstü eylemlerde bulunacağını ancak onun bu ilâhlık davasının, bizatihi imkânsız bir dava olduğunu ifade etmektedir. Zira Allah onun üzerine Mesîh İsâ'yı gönderecek, o da onu öldürecek ve yalanını ortaya çıkaracaktır.⁸⁸ İbn Teymiyye onun yalancılığına şu hususların da birer işaret olduğuna dikkat çekmektedir: Deccâl'in iki gözü arasında kâfir yazması, bir gözünün kör olması; (oysa Allah kör değildir), ölünceye kadar hiç kimsenin Rabbinin görememesidir.⁸⁹ Şu halde, İsâ'nın Deccâl'i öldürmesindeki gayesi, insanlara bir beşerin ilâh olamayacağını açıklamak ve göstermektir.⁹⁰ Şu halde ona göre, en büyük fitne Deccâl fitnesidir. O ilahlık iddiasında bulunacaktır ve beraberinde bazı olağanüstü şeyler bulunacaktır.⁹¹ İbn Teymiyye'ye göre Deccâl'de, insanların kalblerindeki şüpheleri artıran bazı olağanüstü şeyler zuhur edecektir.⁹² Buna göre Deccâl, göğe yağmur yağdırmasını emredecek, gök de yağmur yağdıracak, yere herhangi bir şeyi bitirmesini emredecek, yer de onu bitirecek, gömüye emredecek, o da hazinelerini dışarıya çıkaracaktır.⁹³ Bununla beraber gerçekte o, Allah'ın lanetine uğramış, yalancı Deccâl'den başka bir şey değildir.⁹⁴ İbn Teymiyye Deccâl'in varlığı hususunda sahabenin, Peygamber zamanında ortaya çıkan İbn Sayyâd'ı⁹⁵

⁸⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, V, 250.

⁸⁶ Müslim, Fiten 20 (IV, 2248-2249).

⁸⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XXII, 480, 496, 501, 502, 503, XXIII, 117, XV, 315. İbn Teymiyye Müslim'in rivâyet ettiği "Sizden biri teşehhüdde bulunduğunda şu dört şeyden Allah'a sığınsın: Cehennem azabı, kabir azabı, hayat ve ölümün fitnesi, mesîh Deccâl'in fitnesi" (Müslim, Mesâcid 25 (I, 412) hadisinin mütevatir sünnet, hatta selef ve haleften bir gruba göre namazın sonunda bu duayı yapmanın vacip olduğunu ifade etmiştir. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XXII, 518; a.mlf., *el-Fetâvâ'l-kubrâ*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 1408/1987, II, 203, 207, 211-212, 218, 253, 414,

⁸⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, I, 417, III, 322-323.

⁸⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, I, 417-418, III, 323-324, VI, 419; a.mlf., *Mecmû'u'l-fetâvâ*, II, 397, III, 392, XXXV, 118, İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-kubrâ*, III, 486, a.mlf., *Câmi'u'r-resâil*, thk. M. Reşâd Sâlim, Dâru'l-atâ, Riyâd 1422/2001, I, 197-198;

⁹⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, II, 31-32; Ayrıca bkz. *age.*, II, 333-334.

⁹¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, VI, 419.

⁹² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, II, 397.

⁹³ Müslim, Fiten 110.

⁹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, II, 481, XI, 466, 618, XXV, 314, XXXV, 118.

⁹⁵ Müslim, Fiten 19 (IV, 2240-2246); Tirmizî, Fiten 63 (IV, 86-89). İbn Sayyâd Hz. Peygamber döneminde Deccâl olduğundan şüphelenen bir kimsedir. Peygamberlik iddiasına kalkışmış olup, hayatı ve kimliği detaylı olarak bilinmemekte, dinî kimliği hakkında ise farklı rivâyetler

Deccâl zannetmelerini de bir anekdot olarak zikretmektedir. Peygamber (s.a.s.) bu hususta bir müddet tevakkuf etmiş, akabinde onun Deccâl olmadığı kendisine açıklanmıştır.⁹⁶ Bu arada İbn Teymiyye, Deccâl'in –Cessâse gibi⁹⁷- Hz. Peygamber zamanında diri ve mevcut olduğunu, kendi dönemine kadar da var olduğunu, henüz ortaya çıkmadığını ve bir adada bulunduğunu da ifade etmektedir.⁹⁸ Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin bu tür hadisleri de herhangi bir tenkide tabi tutmaksızın kabul ettiği ve delil olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bu da onun bu tür rivâyetlere Ehl-i Hadis ve Seleflerin tutumu ve yöntemiyle birebir örtüşen bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

İbn Teymiyye genellikle söz konusu fiten hadislerini te'vil etmeksizin zahirî manasıyla değerlendirip zahirî anlamın dışında herhangi bir anlama hamletmezken, Deccâl'i tanıma konusunda farklı bir değerlendirmede bulunur. Buna göre o, Deccâl'in sezgi ile tanınabileceği ve bilinebileceği görüşünü ileri sürmektedir. Bu noktada o, kalbin takva ile ma'mur olması halinde, işlerin iç yüzünün keşif yoluyla ona açılacağını belirterek, Deccâl'i tanımada da bunun tezahür edeceğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber: *"Deccâl'in iki gözü arasında kâfir yazılıdır. Okuma bilen ve bilmeyen her mü'min onu okur."*⁹⁹ buyurmuştur. İbn Teymiyye'ye göre hadis, başkasına açık olmayan bazı şeylerin, mü'min kimseye ayan beyan olacağına delâlet etmektedir. Mü'min kimseye Allah ve Rasûlüne yalan uyduran yalancıların durumu açılarak ortaya çıkacaktır. Deccâl de Allah'ın yarattığı en büyük yalancıdır. Bununla beraber Allah onun elinde korkunç işler ve sarsıcı olağanüstü şeyler icra edecektir. Öyle ki onu görenler, onlarla fitneye uğrayacak ve imtihan olunacaktır. Allah da bu durumda mü'minlere onların gerçek yüzünü ortaya çıkaracak ve onlar da bunların yalan ve gerçek dışı olduğuna inanacaktır.¹⁰⁰

Yine İbn Teymiyye'ye göre, Deccâl'in en büyük fitne olması, ulûhiyet iddiasında bazı harikulade hallerin bulunmasından dolayıdır. Ancak bunlar gerçekte onun yalanına birer delildir. Ancak yalancının davasının desteklenmesi, yardım edilmesi ve sürekli davasını ortaya koyması ise henüz gerçekleşmemiştir.¹⁰¹ Dolayısıyla İbn Teymiyye Deccâl'in bu icraatlerinin bir fitne olarak ortaya çıkacağını düşünmektedir ve Deccâl'de görülecek olan bu harikulade halleri de herhangi bir te'ville mecazî vs. bir manaya

bulunmaktadır. Ancak rivâyet, Deccâl hadisleriyle birlikte düşünüldüğünde çelişkiler arz etmektedir. Bkz. Köktaş, Yavuz, *Tüm Yönleriyle Akâid Hadisleri*, İFAV yay., İstanbul 2013, s. 397-400.

⁹⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XI, 283. Hadis olarak bkz. Buhârî, Edeb 97; Müslim, Fiten 85-88.

⁹⁷ Müslim, Fiten 24 (IV, 2261-2262); Ebû Dâvûd, Melâhim 15 (VI, 380-383) ; Tirmizî, Fiten 66 (IV, 92). Kütüb-i Sitte imamlarından Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin naklettiği rivâyete göre Cessâse, Deccâl'le aynı adada görülen ilginç bir canlıdır. Hadis, isnad bakımından Sahîh olsa da, metin ve muhtevası hakkında üzerinde farklı değerlendirmelerin ve tartışmaların bulunduğu bir rivâyettir. Bkz. Köktaş, *Akâid Hadisleri*, s. 389-397.

⁹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, IV, 340.

⁹⁹ Müslim, Fiten 20 (IV, 2249); İbn Mâce, Fiten 33 (V, 198).

¹⁰⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XX, 45.

¹⁰¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahîh*, VI, 419.

hamletmeksizin hakikat anlamıyla değerlendirmektedir. Ayrıca o, Müslümanların Deccâl'in elinde zuhur edecek olan fitnelere aldanmamaları için bunun fitne olup olmadığını anlamaları konusunda bir ilke ve ölçü getirmektedir. Buna göre Deccâl de dahil her hangi bir kimsenin elinde harikulade bir durumun zuhur etmesi halinde, bunun şariat terazisinde tartılıp değerlendirilmesi gerekir. Eğer o kimse istikâmet üzere ise, onun elinde gerçekleşen şey bir kerametten ibârettir. Şayet istikâmet üzere değilse, bu bir fitneden ibarettir. Deccâl'in elinde gerçekleşecek olan ölüleri diriltme ve onun cenneti ve cehennemi olması¹⁰² gibi harikulade haller bunun gibidir.¹⁰³ Dolayısıyla İbn Teymiyye Deccâl de görülecek halleri birer mucize olarak değil de fitne/imtihan amacıyla müslüman olmayan bir kimsenin elinde gerçekleşecek olan istidrac mahiyetinde birer harikulade hal olarak değerlendirmektedir.

Bununla beraber Deccâl konusunda tarihte müslüman âlimler, Deccâl'in ortaya çıkışını kabul edenler, Deccâl hakkındaki rivâyetleri reddedenler ve rivâyetleri te'vîl yoluyla kabul edenler olmak üzere üç ayrı gruba ayrılmıştır.¹⁰⁴ İbn Teymiyye'nin bu üç eğilim arasında birinci grupta yer aldığını söylemek mümkündür. Zira yukarıda da ortaya koyduğumuz gibi İbn Teymiyye Deccâl'in zuhurunu kabul ederken, hadislerdeki Deccâl'le ilgili ifadeleri de zahîrî/hakikî anlamı dışında herhangi bir manaya hamlederek te'vîl etmemektedir. Yine o, Deccâl rivâyetlerinde görülen problemlere de değinmemektedir. Zira Deccâl hakkındaki rivâyetler çok sayıda meşhur sahâbîlerden gelmekle birlikte, Deccâl'in sayısı, vasıfları, gücü, ortaya çıkacağı yer, dünyada kalacağı süre ve icraatları konusunda aralarında farklılıklar bulunmaktadır.¹⁰⁵ Kısacası İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'e nispet edilen ve sahih görülen rivâyetlere dayanarak Deccâl'in ortaya çıkacağı ve Hz. İsâ tarafından öldürüleceği görüşünü benimsemiştir. Böylece o bu hususta, aralarında Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İmam Maturîdî (ö. 333/944) ve Eş'arî'nin (ö. 324/935) de bulunduğu, Selefiyye, Maturîdiyye, Eş'ariyye ile Şia ve Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu ile aynı görüşü paylaşmıştır.¹⁰⁶

Burada İbn Teymiyye'nin İsâ'nın nüzulü ve Deccâl'in zuhuru gibi hususları bir iman esası olarak kabul edip etmediği de önem arz etmektedir. Meselâ akâidle ilgili eseri *el-Akâidetü'l-vâsıtiyye*'ye bakıldığında İbn Teymiyye'nin, İsâ ve Deccâl'le ilgili hususları inanç esasları arasında

¹⁰² Müslim, Fiten 20 (IV, 2248-2250).

¹⁰³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, IV, 16.

¹⁰⁴ Köktaş, *Akâid Hadisleri*, s. 389.

¹⁰⁵ Sarıtoprak, "Deccâl", IX, 71; Köktaş, *Akâid Hadisleri*, s. 387. "Deccâl'e dair hadisleri açıklamaya çalışan âlimlerin bir kısmı ilgili rivâyetler arasında çatışma bulunmadığını iddia ederken İbn Hacer ve Alf el-Karî'nin yanı sıra pek çok âlim, rivâyetler arasında bir çatışmanın varlığını kabul etmekle birlikte bunların son tahlilde giderilebileceğini savunarak Deccâl'in ahir zamanda ortaya çıkacağı ve gökten incek olan Hz. İsâ tarafından öldürüleceği görüşünü benimsemiştir." Sarıtoprak, "Deccâl", IX, 70.

¹⁰⁶ Sarıtoprak, "Deccâl", IX, 70; Köktaş, *Akâid Hadisleri*, s. 389.

zikretmediği görülmektedir.¹⁰⁷ Ancak diğer bazı eserlerinde o, Hz. Peygamber'den rivâyet edilmesi sebebiyle Deccâl'in zuhuru inandıklarını belirtmektedir.¹⁰⁸ Yine bir başka eserinde ise Peygamber (s.a.s.)'in İsâ b. Meryem'in semâdan Dımaşk'ın doğusundaki ak minareye nüzul edeceğini ve Deccâl'i öldüreceğini haber verdiğini belirterek "Biz Meryemoğlu İsâ'ya, eğer onun zamanına yetişirsek imân etmek ve ona itaat etmekle emrolunduk. O da bize sadece Muhammed (s.a.s.)'in şerâatını emredecektir. Yine mesîh Deccâl'i yalanlamakla emrolunduk. Müslümanların çoğunluğu değil, az bir kısmı ona yetişecektir" demektedir.¹⁰⁹ Bu ifadeleri ise Müslümanların bu hadiselerle inanmakla yükümlü olduklarına dair bir çağrışım meydana getirmektedir. Buna rağmen, tespit edebildiğimiz kadarıyla hadislerde ifade edilen Deccâl'in zuhuru ve İsâ'nın nüzulü gibi konuları inkâr edenlere karşı İbn Teymiyye'nin olumsuz herhangi bir değerlendirmesi bulunmamaktadır. Ayrıca İbn Teymiyye'nin söz konusu hadisleri mütevatir olmaktan ziyade, sahîh hadis olduklarına özellikle dikkat çektiği görülmektedir. Sahîh hadisler ise âhâd hadisler kapsamında yer almaktadır. Bu da beraberinde âhâd hadislerle inanç esaslarının tespit edilip edilemeyeceği problemini gündeme getirmektedir. Sonuçta bu tür konularda âhâd hadisleri delil olarak kabul eden ve etmeyen taraflara göre, söz konusu hadislere bakış ve bunlara dayanarak elde edilen görüş ve kanaatler değişebilmektedir.

4. Yahûdilerle Savaş ve Ağaçların, Taşların Yahûdilerin Yerini Haber Vermesi

İbn Teymiyye risâlesinde Müslümanların yahûdilerle savaşında ağaçların ve taşların arkalarına gizlenen Yahûdîyi haber vereceklerinden bahseden Hz. Peygamber'in "*Müslümanlar da Yahûdîlere musallat olacak, öyle ki ağaçlar ve taşlar: 'Ey Müslüman, arkamda gizlenen şu kimse Yahûdîdir, onu öldür' diyecektir.*"¹¹⁰ hadisine yer vermektedir.¹¹¹ Bazı rivâyetler de ise sadece garkad ağacının gizlenen Yahûdîyi haber vermeyeceği ifade edilmektedir.¹¹² Hadis hakkında müstakil araştırmalar da yapılmış olup, hadisin beş ayrı sahabî tarafından Hz. Peygamber'den rivâyet edildiği tespit edilerek, hadisin isnad açısından sıhhatini ortayan koyan beş ayrı isnad kümesinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.¹¹³

¹⁰⁷ İbn Teymiyye, *el-Akîdetu'l-vâsitiyye*, thk. Eşref b. Abdülmaksûd, Advâu's-selef, Riyâd, 1420/1999.

¹⁰⁸ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-kubrâ*, VI, 659, a.mlf., *Beyânû telbîsi'l-Cehmiyye*, thk. hey'et, Mecmau'l-Melik Fehd, 1426, I, 115, II, 601, III, 325, 366.

¹⁰⁹ İbn Teymiyye, *er-Reddu ale'l-mantikiyyîn*, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, tsz, s. 452.

¹¹⁰ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 399. Buhârî, Cihâd 93 (IV, 42), Menâkıb 25 (IV, 197) ; Müslim, Fiten 18 (IV, 2238-2239); Tirmizî, Fiten 56 (IV, 78); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 225, 292, 328, 433; XV, 233; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 217; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 536, 574; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 307.

¹¹¹ İbn Teymiyye, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, s. 56.

¹¹² Müslim, Fiten 20 (IV, 2239); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 233, . Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-fiten*, II, 566, 568, 570.

¹¹³ Doğanay, Süleyman, "Yahudilerle Savaş Hadisinin Isnad Açısından Tenkidi ve Değerlendirilmesi", *Bilimname*, 2009/1, cilt: VII, sayı: 16, s. 62, 88-89. Doğanay, Yahudi-Müslüman savaşından bahseden söz konusu hadisin Sahîh isnadları yanında, ayrıca zayıf isnadlarının da

Müslümanların Yahûdîlerle savaşmadıkça kıyametin kopmayacağını ve garkad denilen ağaç dışındaki ağaçların ve de taşların arkalarına gizlenen Yahûdîleri haber vereceğine ilişkin temel hadis kaynaklarında fiten hadisleri kapsamında yer alan ve sahih olarak nitelendirilen hadisler mevcuttur. Hadis âlimlerine göre sahih kabul edilen söz konusu rivâyetle ilgili olarak hadis şârihleri daha çok hadiste ifade edilen ağaç ve taşların konuşmasının anlamı ve mahiyeti üzerinde durmuşlardır. İbn Mulakkin (ö. 804/1401) hadisteki taşın konuşmasının, Allah'ın konuşturmasıyla hakikat anlamında olabileceği gibi, mecazî manada da kullanılmış olabileceğini ifade etmektedir.¹¹⁴ Kastallânî'ye (ö. 923/1517) göre, cansız varlıkların konuşması kıyametin alâmetlerindendir. Bunun, Yahûdîlerin saklanmamasının mümkün olmadığını ifade etmekten mecâz olmasının da muhtemel olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵

İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn Mâce'nin (ö. 273/887) rivâyetine de atf yaparak hadisi açıklamaktadır. Buna göre, Yahûdîler söz konusu savaşta yenilgiye uğrayacak ve sonuçta Yahûdîler her ne şeyin arkasına gizlenseler, Allah o şeyi konuşturacak ve onun Yahûdî olduğunu Müslümana haber vererek onu öldürmesini isteyecektir. Ayrıca hadis kıyamete yakın bir zamanda ağaç ve taş gibi cansız varlıkların konuşacağı şeklinde mucizelerin zuhur edeceğini ifade etmektedir. Hadisin zahirine göre söz konusu cansız varlıkların konuşması hakikat anlamındadır. Keza bunun mecaz olması da muhtemel olup bu ifadeyle onların gizlenmelerinin kendilerine bir fayda vermeyeceği kastedilmiştir. Birincisi ise daha evladır.¹¹⁶ Aynî'ye (ö. 855/1451) göre Hz. İsa nüzul edince Müslümanlar onunla, Yahûdîler de Deccâl'le birlikte hareket edecektir. Müslümanlarla Yahûdîlerin savaşı da o zamanda gerçekleşecektir. Hadis, Hz. Peygamber'in dininin o vakte kadar baki olacağını ve Hz. İsa'nın da onun dinine tabi olacağını ifade etmektedir. Ayrıca hadis İsa'nın nüzulünde cansız varlıkların konuşmasını ve haber vermesini, Yahûdîleri öldürmelerini emretmesi, gizlendikleri yerleri ifşa etmeleri şeklinde gelecekte vuku bulacak hususları haber vermesi şeklinde Hz. Peygamber'in mucizesine işaret etmektedir. Ayrıca Aynî, taşın konuşmasının, Allah'ın kudreti ile mümkün olduğunu, yine bu ifadenin mecazî manada kullanıldığını söyleyenlerin de bulunduğunu, ancak

bulunduğunu araştırmasında detaylı olarak ortaya koymaktadır. Ancak araştırmada hadis yalnız isnad yönüyle tenkide tabi tutulmuş olup, metin tenkidi açısından değerlendirmede bulunulmamıştır. Bu sebeple, isnad tenkidine ilaveten, modern anlamda metin tenkidine ve muhteva tahliline tabi tutulmadıkça, hadisin sıhhatinin garantisinin olmayacağı ifade edilmiştir. Doğanay, agm., s. 90.

¹¹⁴ İbn Mulakkin, Siracuddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî (v. 804), *et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, Dâru'n-nevâdir, Dımaşk, 1429/2008, XVII, 664.

¹¹⁵ Kastallânî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed (v. 923), *İrşâdu's-sârî li-şerhi's-Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-kübra'l-emiriyye, Mısır, 1323, VI, 49.

¹¹⁶ İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-ma'rife, Beyrût 1379, VI, 610. Ayrıca bkz. İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik (v. 449), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetu'r-ruşd, Riyad 1423/2003, V, 107-108.

birincisinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁷ İbn Teymiyye ise söz konusu hadisi olduğu gibi zahirî manasında anlamış ve hadis hakkında zahirî/hakikî anlamı dışında herhangi bir anlamla te'vil eden bir yaklaşım sergilememiştir.

Sonuç olarak incelediğimiz rivâyetler bağlamında düşünüldüğünde İbn Teymiyye'nin söz konusu fiten hadislerine yaklaşımı tamamen selefî bir yaklaşımın tezahürü ve devamı niteliğinde olup Selefliğin hadis ve rivâyetlere, daha doğrusu nasslara yaklaşımı ve te'vil anlayışı ile birebir örtüşen bir mahiyet arz etmektedir.¹¹⁸ İbn Teymiyye amelî konularda yeri geldiğinde, nassların zahirî manasından ziyade mana ve maksadını da itibara alan bir yaklaşıma sahip olmasına karşın¹¹⁹, bunun dışındaki özellikle inanç alanındaki Selefliğin yönteminde olduğu gibi, rivâyetlere olduğu gibi bağlı kalan, kaynaklarda yer almasını ve sahîh olmasını yeterli gören, farklı saiklerle söz konusu rivâyetler üzerinde tenkid ve te'vilde bulunmaktan uzak bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bakımdan söz konusu hadislere, kaynaklarda sabit olmalarına ve selefin de kabulle karşılamalarına dayanarak aynı anlayış ve yaklaşımı kendisi de devam ettirmiştir.

Sonuç

İbn Teymiyye'nin Kıbrıs'ta Hristiyanların esareti altındaki Müslüman esirlere uygulanan kötü muamelelere son verilmesi ve serbest bırakılmaları amacıyla Kıbrıs Kralına hitaben yazdığı *er-Risâletu'l-Kubrusiyye* adlı mektubu, bir mektup olmasının yanı sıra, ilmî bir eser ve belge niteliğindedir. Zira İbn Teymiyye mektubunda Hristiyanlığın doğuşu ve gelişiminden, Hristiyanların temel inanç ve felsefelerinden hareketle dinler tarihine ilişkin oldukça önemli tespitlerde bulunmakta, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadislerinden yola çıkarak din ve inanç konularına ilişkin İslâm'ın bakışını ve yaklaşımını ortaya koymak suretiyle krala ve kralın şahsında Hristiyanlık âlemine seslenmektedir. İbn Teymiyye'nin mektubundaki ifade ve değerlendirmelerine bakıldığında sadece İslâm'a değil, Yahûdilik ve Hristiyanlığa ve bunların temel inanç, mezhep ve felsefelerine de oldukça vâkıf olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Buradan hareketle Hristiyanlıkta var olan birçok inanç ve düşüncenin İncil'de, Hz. İsâ ve Havârîlerinin öğretilerinde

¹¹⁷ Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa Bedruddîn el-Aynî (v. 855), *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru ihyai't-turasi'l-arabi, Beyrût, tsz., XIV, 199.

¹¹⁸ Selefliğin temel anlayış ve yöntemi için ve İbn Teymiyye'nin Seleflikle ilişkisi için bkz. Kazanç, Fethi Kerim, "Selefiyye'nin Nass ve Metot Ekseninde Din Anlayışı ve Sonuçları", *Kelâm Araştırmaları*, 8:1 (2010), s. 93-121; Sönmez, Vecihi, "Selef Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Seleflik", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü Elmi Dergi*, Bışkek 2010, sayı: 9-10, s. 169-185; Yılmaz, M. Selim, "İslâmî Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Seleflik Üzerine Bir Deneme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt:3, sayı:3, 2014, 532-553; ; İşcan, M. Zeki, "Selefliğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Plan", *Tarihte ve Günümüzde Seleflik*, İstanbul 2014, 92-110.

¹¹⁹ Bu hususta bkz. Durays, Hâlid b. Mansûr, "İbn Teymiyye'de Makâsıdu's-Şer'îa Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi", çev. Muammer Bayraktutar, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s y. 24, 2014, s. 431-454

¹²⁰ Nitekim Goldziher'in, Hristiyanlık üzerine yapılan araştırmaların İbn Teymiyye'siz olamayacağını ifade ettiği belirtilmiştir. Bkz. Özer, *Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, s. 11.

bulunmadığını, bunların sonraki dönemlerde bazı Hristiyan din adamları ve kralları tarafından ihdas edildiklerinin altını çizmektedir. İslâm'ın hak din olduğunu, bütün insanların dünya ve âhirette huzur ve kurtuluşlarını gaye edinmekten başka bir hedefinin olmadığını dile getirerek kralı hakka ve imâna davet etmektedir. Mektup, bir din âliminin döneminin uluslararası bir meselesine duyarlılığını göstermesi bakımından da câlib-i dikkattir.

İbn Teymiyye'nin ayrıca risâlesinde Hz. İsa ve Ehl-i Kitap'la ilgili bazı fiten hadislerine de atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu da İbn Teymiyye'nin fiten hadislerine bakışının tespit edilmesini ve incelenmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada ise İbn Teymiyye'nin söz konusu risâlesinde atıfta bulunduğu bazı fiten hadisleri bağlamında ve diğer eserlerinden hareketle, fiten hadislerine yaklaşımı ve yöntemi üzerine inceleme ve tespitler yapılmıştır. İbn Teymiyye'nin söz konusu meselelerde durduğu yeri tespit anlamında konunun önemli olduğu kanaatindeyiz. İbn Teymiyye'nin risâlesinde sunduğu ve atıfta bulunduğu hadislere bakıldığında, İsa'nın nüzulü, Deccâl'in zuhuru, haçı kırması vb. konulu hadisleri hem kabulle karşıladığı hem de bu tür tartışmalı konularda bunları benimseyen ve mümkün gören bir anlayış ve yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. İbn Teymiyye adı geçen fiten hadislerinin temel hadis kaynaklarında rivâyet edilmesini yeterli görmüş, bu hadislere kabulle yaklaşmış, herhangi bir tenkid ve te'vilde bulunmamıştır. Yine tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Teymiyye söz konusu hadisleri mütevatir olmaktan ziyade, sahîh hadis olduklarına dikkat çekerek, ilgili meselelerde delil olarak kullanmış; değerlendirmelerinde ise te'vilden uzak zahirî ve selefî bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, bu rivâyetlerden bir inanç esası tespit edilip edilemeyeceği şeklinde usûlî bir tartışmaya da girmemektedir. Yine İbn Teymiyye İsa'nın nüzulü ve Deccâl gibi hadislerin ve inançların İsrâiliyyat menşeli olup olmadığını dikkate almamaktadır. Bu manada o meselâ Deccâl meselesine Yahûdî, Hristiyan ve Müslümanların nasıl baktıkları açısından yaklaşmakta, meseleye Ehl-i Kitap'tan bir intikal olarak değil de, söz konusu üç dinin Deccâl konusunda hemen hemen ortak bir inanç ve fikre sahip olmalarını ön palana çıkararak olumlu bir yaklaşım sergilemektedir.

KAYNAKÇA

ABDAH, Muhammad Sulaiman, *Ibn Taymeeyah's Letters from Prison*, Message of Islam, London, 1998.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd., Müessesetu'r-risâle, 1421/2001, I-XXXXV.

- AYNÎ, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ (ö. 855/1451), *‘Umdetu’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru ihyâi’t-turâsi’l-arabî, Beyrût, tsz, I-XXV.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. M. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru tavki’n-necât, 1422, I-IX.
- CUCERELLA, Diego Sarrió, “Corresponding across Religious Borders The Letter of Ibn Taymiyya to a Crusader in Cyprus”, *Islamochristiana*, 36 (Roma: PISAI, 2010), s. 187-212.
- CUM’A, Ebû Abdirrâhman Abdulmecîd, *Kitâbu Şeyhi’l-İslâm İbn Teymiyye ilâ Sercuvân meliki’n-nasârâ eş-şehîra bi’r-Risâleti’l-Kubrusiyye*, Dâru Nûri’l-kitâb & Mektebetu’l-Hâfîzi’z-Zehebî, Cezâir 1429/2008.
- ÇELEBÎ, İlyas, “Fiten ve Melâhim”, *DİA*, TDV yay., İstanbul 1996, XIII, 149-153.
-, “İsâ”, *DİA*, TDV yay., İstanbul 2000, XXII, 472-473.
- ÇELİK, Ali, “Nu’aym b. Hammâd”, *DİA*, TDV yay., İstanbul 2007, XXXIII, 219.
-, “Nu’aym bin Hammad’ın Hadisçiliği ve “Kitabu’l-Fiten”i Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dini Araştırmalar*, (2000), c. 2, sayı:6, s. 99-118.
- ÇETİNKAYA, Ahmet, *Hadis Kaynaklarındaki Hz. İsâ Hakkındaki Rivâyetlerin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İÜSBE, İstanbul 2013.
- DEMC, Alâuddîn, *er-Risâletü’l-Kubrusiyye hitâbun min Şeyhi’l-İslâm İbn Teymiyye ilâ Sercivâs meliki Kubrus*, Dâru İbn Hazm, ts.
- DEMİRCİ, Kürşat, “Deccâl”, *DİA*, TDV yay., İstanbul 1994, IX, 67-69.
- DOĞANAY, Süleyman, “Yahûdîlerle Savaş Hadisinin İsnad Açısından Tenkidi ve Değerlendirilmesi”, *Bilimname*, 2009/1, cilt: VII, sayı: 16, s. 59-90.
- DURAYS, Hâlid b. Mansûr, “İbn Teymiyye’de Makâsıdu’s-Şerî’a Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi”, çev. Muammer Bayraktutar, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 24, 2014, s. 431-454.
- EBÛ DÂVÛD, Suleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd., Dâru’r-risâleti’l-âlemiyye, 1430/2009, I-VII.
- EREN, M. Emin, “Tarihsel Bağlam ve İsrâiliyyâtın Rivâyetlerin Oluşumundaki Etkisi -Nüzulü İsâ ile Alâkalı Bir Rivâyet Bağlamında-” *AÜİFD*, 52: 1(2011), s. 255-292.
- ERUL, Bünyamin, “Hadis Literatüründe Nüzul-i İsâ”, *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, İFAV yay., İstanbul 2014, s. 117-125.
- GUMÂRÎ, Abdullah b. es-Sıddîk, *İkâmetu’l-burhân alâ nuzûli İsâ fî âhiri’z-zamân*, Beyrût 1410/1990.

- HANBEL B. İSHÂK, Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 273/886), *Kitâbu'l-fiten*, thk. Âmir Hasen Sabrî, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Lübnan 1419/1998.
- HATÎB, Kusay Muhibbiddîn, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye hitâbun min Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ilâ Sercivâs meliki Kubrus*, el-Matbaatu's-selefiyye, Ravda 1394/1974.
- HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbüri (ö. 405/1014, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. M. Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, 1411/1990, I-IV.
- HUMEYDÎ, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Îsâ (ö. 219/834), *Müsned*, thk. Hasen Selîm ed-Dârânî, Dâru's-sekâ, Dımaşk 1996, I-II.
- İBN BATTÂL, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetu'r-ruşd, Riyad 1423/2003, I-X.
- İBN EBÛ ÂSİM, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî (ö. 287 / 900), *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. B. Faysal Ahmed, Dâru'r-râye, riyâd 1411/1991, I-VI.
- İBN EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), *el-Musannef*, thk. K. Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-rüşd, Riyâd 1409, I-VII.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût, vd., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009, I-V.
- İBN HACER, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, el-Mektebetu'l-asriyye, Saydâ/Beyrût 1433/2012, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1379, I-XIII.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hatim Muhammed b. Hibban el-Bustî (ö. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Balabân*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Muessesetu'r-risâle, Beyrût 1414/1993, I-XVIII.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Ömer (ö. 774/1373), *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, thk. M. Ahmed Abdulazîz, Dâru'l-cîl, Beyrût 1408/1988, I-II.
- İBN MULAKKÎN, Ebû Hafs Siracuddîn Ömer b. Alî (ö. 804/1401), *et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, Dâru'n-nevâdir, Dımaşk 1429/2008, I-XXXVI.
- İBN TEYMÎYYE, Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiyye el-Harrânî (ö. 728/1328), *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, nşr. Mecma'u'l-Melik Fahd, el-Medînetu'l-Munevvere 1416/1995, I-XXXV.

-, *Mecmû'ul-fetâvâ*, thk. Âmir el-Cezzâr ve Enver el-Bâz, Dâru'l-vefâ, el-Mansûra 1426/2005, I-XXXVII.
-, *el-Cevâbu's-sahîh limen beddele dîne'l-Mesîh*, thk. Alî b. Hasen vd. Dâru'l-âsime, Suûdiyye 1419/1999, I-VI.
-, *Dekâiku't-tefsîr*, thk. Muhammed es-Seyyid, Müessesetu ulûmi'l-Kur'ân, Dimaşk 1404, I-VI.
-, *er-Reddu ale'l-mantikiyyîn*, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, tsz.
-, *Câmi'u'r-resâil*, thk. M. Reşâd Sâlim, Dâru'l-atâ, Riyâd 1422/2001, I-II.
-, *el-Akîdetu'l-vâsitiyye*, thk. Eşref b. Abdulkaksûd, Advâu's-selef, Riyâd 1420/1999.
-, *Beyânû telbîsi'l-Cehmiyye*, thk. hey'et, Mecmau'l-Melik Fahd, 1426, I-X.
-, *el-Fetâva'l-kubrâ*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1408/1987, I-VI.
- İŞCAN, M. Zeki, "Selefilîğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Plan", *Tarihte ve Günümüzde Seleflik*, İstanbul, 2014, s. 92-110.
- KASTALLÂNÎ, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdu's-sârî li-şerhi's-Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-kübra'l-emiriyye, Mısır 1323, I-X.
- KAZANÇ, Fethi Kerim, "Selefiyye'nin Nass ve Metot Ekseninde Din Anlayışı ve Sonuçları", *Kelâm Araştırmaları*, 8:1 (2010), s. 93-121.
- KEŞMÎRÎ, Muhammed Enver Şâh (ö. 1933), *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nuzûli'l-Mesîh*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Haleb 1385/1995.
- KEVSERÎ, Muhammed Zâhid (ö. 1952), *Nazratun 'âbira fî mezâ'imi men yunkiru nuzûle İsâ (a.s) kable'l-âhira*, Kahire 1987.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, "Hz. İsâ'yı (as) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidî", *İslâmiyât* III (2000), sayı 4, s. 147-68.
- KÖKTAŞ, Yavuz, *Tüm Yönleriyle Akâid Hadisleri*, İFAV yay., İstanbul 2013.
- MA'MER B. RÂŞİD, Ma'mer b. Ebî Amr Râşid el-Ezdî (ö. 153/770), *el-Câmi'*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-MektEbu'l-islâmî, Beyrût 1403, (Abdurrazzâk'ın *Musannef'i* ile birlikte, X-XI), I-II.
- MEDENÎ, Alî es-Seyyid Subh, *er-Risâletu'l-Kubrusiyye*, Matbaatu'l-Medîne, Cidde 1399/1979.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulkakî, Dâru'l-kütubi'l-ilmiyye, Beyrût 1412/1991, I-V.

- NU'AYM B. HAMMÂD, Ebû Abdillâh Nu'aym b. Hammâd b. Muâviye el-Mervezî (ö. 228/843), *Kitâbu'l-fiten*, thk. Semîr Emîn ez-Zührî, Mektebetu't-tevhîd, Kahire 1412, I-II.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesâî (el-Muctebâ mine's-sunen)*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-matbûâtî'l-islâmiyye, Haleb 1406/1986.
- ÖZER, Salih, *Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, Pınar yay., Ankara 2004.
- SARITOPRAK, Zeki, *İslâm İnancı Açısından Nuzûl-i İsâ Meselesi*, İzmir 1997.
-, "el-Mesîhu'd-Deccâl fi'l-Akîdeti'l-İslâmiyye", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa 1995, Sayı:1, s. 121-132.
-, "Deccâl", *DİA*, TDV yay., İstanbul 1994, IX, 69-72.
- SÖNMEZ, Vecihi, "Selef Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Selefilik", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü Elmi Dergi*, Bişkek 2010, sayı: 9-10, s. 169-185.
- SUIÇMEZ, Yusuf, *Sahâbe ve Tabiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nisbeti*, Otto yay., Ankara 2015.
- SUYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Nüzûlü İsâ b. Meryem âhire'z-zemân*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Beyrût 1985.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Hamdî b. Abdulmecîd, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1415/1994, I-XXV.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra (ö. 279/892), *Sünenu't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrût 1998 I-VI.
- TOTTOLİ, Roberto, "Son Zamanlarda Telif Edilmiş Bazı Kitaplarda Deccâle Dair Hadis ve Rivâyetler", çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, cilt: 2, sayı: 2, s. 143-169.
- ÜNAL, Mehmet, "Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsâ'nın Ölümü, Ref'i ve Nüzûlü Meselesi", *İslâmiyât*, III (2000), sayı: 4, s. 133-146.
- YILMAZ, M. Selim, *İslâmi Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme*, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 3, sayı:3, 2014, s. 532-553.

